

Marijan Bosnar

Hrvatski državni arhiv

Marulićev trg 21

Zagreb

RUDI SUPEK I NACISTIČKI KONCENTRACIJSKI LOGOR BUCHENWALD KROZ ARHIVSKO GRADIVO HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA

UDK 929 Supek, R.:343.819.5 Buchenwald]:930.253

Izvorni znanstveni rad

Članak govori o boravku i aktivnosti istaknutog hrvatskog sociologa dr. Rudija Supeka u nacističkom koncentracijskom logoru Buchenwald tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata u sklopu šireg međunarodno organiziranog ilegalnog otpora buchenwaldskih logoraša koji je omogućio da Buchenwald ostane zapamćen u povijesti kao jedini nacistički logor koji se oslobodio vlastitim snagama prije dolaska saveznika. Supekova uloga jedne od čelnih osoba jugoslavenskog logoraškog komiteta sagledava se u kontekstu nastanka i djelovanja organizirane zajednice jugoslavenskih logoraša u Buchenwaldu i različitih vidova ilegalnog otpora. Osim nužnih osnovnih podataka o samom logoru, naglasak je stavljen i na dolazak prvih jugoslavenskih logoraša u logor, te kasniju stigmatiziranost Supeka i drugih bivših logoraša Buchenwalda od strane jugoslavenskih komunističkih vlasti pri povratku u domovinu, kao i na konkretne posljedice takve politike po njih. Također je analiziran Supekov neobjavljeni književni rad koji se izravno odnosi na njegova iskustva u logoru. Na početku članka donosi se i biografija Rudija Supeka, a spominje se i njegov politički rad prije deportacije u Buchenwald. Kao osnovni izvor korišteno je arhivsko gradivo iz osobnog arhivskog fonda Rudi Supek i gradivo Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. Arhivsko gradivo upotpunjeno je odabranom literaturom, prvenstveno u dijelu članka koji se odnosi na opće značajke konclogora Buchenwald.

Ključne riječi: Rudi Supek, Buchenwald, jugoslavenski logoraši, Janez Rancinger, Vekoslav Figar, CK SKH, KPJ, SKJ, SS, Gestapo, Hrvatski državni arhiv, osobni arhivski fond Rudi Supek, arhivski fond CK SKH

Uvod

U sumraku, koji je kao sivi, neprobojni vlažni plast sjeo na svu okolinu, stoje internirci na apelu (prozivci - op. a.) ispred svojih baraka. Obučeni su izmiješano u prugaste robijaške haljetke i u stara otrcana odijela prosjačkog izgleda koja na mnogima odaju da im je vlasnik bio drukčijeg stasa. Najlakše ih je razlikovati po ozna-

*kama, obojanim trokutima i brojkama koje nose na grudima i rukavima. Najviše se primjećuje crvenih trokuta, ali ima među njima i ponešto zelenih, crnih i gdjekoji lju-bičasti i ružičasti. Stoje šutke, a od vremena do vremena prošeće ispred njih esesovac u pratnji stariješine bloka. Potonji je bolje obučen od ostalih interniraca, sa skijaškom kapom na glavi i čizmama na nogama.*¹

Ovaj sumorni opis kojim istaknuti hrvatski sociolog Rudi Supek (1913-1993) započinje prvi čin svoje neobjavljene drame *Buchenwald*, prenosi dašak atmosfere koja je gotovo 15 mjeseci tijekom zatočeništva u istoimenom nacističkom koncentracijskom logoru bila dio njegove svakodnevice. U tom je razdoblju Supek bio jedna od čelnih ličnosti logoraškog ilegalnog rada, pa je do kraja života ostao aktivan u domaćim i međunarodnim nastojanjima da se što temeljitije istraže i doznaju činjenice o Buchenwaldu i ilegalnom otporu njegovih logoraša u borbi protiv nacifašizma. Tome u prilog najbolje svjedoči Supekov osobni arhivski fond koji se od 2005. čuva u Odsjeku za novije arhivsko gradivo obitelji i pojedinaca Hrvatskog državnog arhiva. Supekova rukopisna ostavština obuhvaća 108 arhivskih kutija i kao gotovo školski primjer iznimno cjelovitog osobnog arhivskog fonda daje potpuni uvid u brojne vidove njegove bogate znanstvene, nastavne i istraživačke karijere na poljima kojima se bavio ili koja su mu bila posebno važna.² Cjelina koja se odnosi na konclogor Buchenwald obuhvaća 6 arhivskih kutija raznovrsnog arhivskoga gradiva. Između ostalog izdvajaju se Supekovi tekstovi o vlastitom i iskustvu drugih jugoslavenskih logoraša u Buchenwaldu, svjedočanstva jugoslavenskih logoraša s kojima se Supek godinama dopisivao ili čije je iskaze sakupio, Supekova dugogodišnja poslijeratna korespondencija s francuskom udrugom logoraša Buchenwald-Dora; domaća i inozemna literatura i hemeroteka o Buchenwaldu, kao i fotografije i audiovizualni zapisi obljetnica oslobođenja logora. Supekovu je brižnu marljivost u prikupljanju raznovrsnih materijala o Buchenwaldu nakon njegove smrti nastavila njegova druga supruga Vesna Kolarić Kišur. Bogatstvo i raznovrsnost arhivskoga gradiva o Buchenwaldu čine Supekovu rukopisnu ostavštinu prvoklasnim izvorom za istraživanje ovog nacističkog logora i njegovih logoraša.

Budući da je izniman doprinos kojeg je Rudi Supek svojom dugogodišnjom znanstvenom djelatnošću dao hrvatskoj i svjetskoj društvenoj znanosti druge polovice 20. stoljeća nedovoljno poznat našoj stručnoj i široj javnosti, smatram shodnim naj-prije podsjetiti na ključne trenutke iz njegove impresivne biografije.³

¹ HR HDA 1780. Osobni arhivski fond Rudi Supek, 7.5.2. Književni rad, *Buchenwald* (drama u tri čina), str. 1.

² Za detaljniji uvid u Supekovu rukopisnu ostavštinu vidi Bosnar, M. *Osobni arhivski fond Rudi Supek. Analitički inventar*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2010.

³ Izbor iz objavljenih biografija R. S. osim enciklopedijskih natuknica obuhvaća prvenstveno nekrologe, od kojih izdvajam: Vranicki, P. Rudi Supek (1913-1993): in memoriam (nekrolog). *Filozofska istraživanja*. 12(1992), str. 807-810; Skledar, N. Teorijski vidik zanata sociologa (konceptija Rudija Supeka). *Obzorje suvremenosti: filozofski i religijski vidici*. Zaprrešić : Matica hrvatska, ogranak Zaprrešić, 1994, str. 47-54; Flere, S. Sociolog, humanist in svetovljan. Rudi Supek (1913-1993). *Teorija in praksa*. 3-4(1993), str. 277-279 i Božović, R. In memoriam : Rudi Supek (nekrolog). *Luča*. 1(1993), str. 125-128. Od neobjavljenih biografija skrećem pozornost na: HR HDA 1780. Rudi Supek, 1. Osobni dokumenti, Katunarić, V. Rudi Supek-put intelektualne slobode (koncept neobjavljenog nekrologa) i 14.6. Biobibliografski prilozi o R. Supeku, Detaljna strojopisna biografija s bibliografijom (nepoznati autor; prema rukopisnim ispravcima vjerojatno ju je napisala Supekova druga supruga Vesna Kolarić Kišur). Potonja je najviše korištena za biografske podatke koji slijede.

Biografija Rudija Supeka

Rudi Supek rođen je u Zagrebu 8. travnja 1913. u obrtničkoj obitelji. Nakon završenog studija filozofije 1937. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u Parizu je studirao, a kasnije na Sorbonni 1952. i doktorirao psihologiju. Nakon Drugog svjetskog rata postiže doktorat i u Zagrebu, te se nakon toga paralelno posvećuje znanstvenom radu (prvenstveno na Institutu za društvene nauke Sveučilišta u Beogradu i Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, čiji je jedan od osnivača) i sveučilišnom radu (najprije na Katedri za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a 1963. pri istom fakultetu utemeljuje Odsjek za sociologiju). Također je predavao na nizu svjetskih i domaćih sveučilišta i visokih škola od New Yorka preko Dortmundunda, Dubrovnika i Sarajeva. Provedenim sociološkim istraživanjima i rezultatima na polju empirijske i teorijske sociologije Supek se smatra ocem hrvatske, ali i rodonačelnikom jugoslavenske sociologije.⁴ Znanstveni rad dodatno je upotpunio osnivanjem i uređivanjem dva časopisa europskog i svjetskog ugleda, *Pogledi* (1952-1954) i *Praxis* (1964-1975), kao i vođenjem Korčulanske ljetne škole (1963-1974), koja je kao simpozij okupljala vodeće svjetske filozofe i sociologe. Dodajmo ovome da je iz Supekovog pera izašlo preko dvadeset stručnih knjiga, prvenstveno sociološke i psihološke orijentacije, dok je knjigom s područja ekologije iz 1973. među prvima na ovim prostorima potaknuo pažnju šire javnosti na sve izraženije ekološke probleme suvremene civilizacije. Ujedno je i autor prvoga gimnazijskog udžbenika za sociologiju na ovim prostorima. Radovi su mu prevedeni na engleski, njemački, talijanski, češki, hebrejski i japanski jezik.⁵ U raznim razdobljima bio je dva puta predsjednik Sociološkog društva Hrvatske i Jugoslavenskog udruženja za sociologiju, a od brojnih stranih znanstvenih institucija ističe se njegovo članstvo u Međunarodnom sociološkom udruženju.

Iako je tijekom svog života Supek dosljedno pripadao hrvatskoj intelektualnoj ljevici, njegovo neuklapanje u ideološko-dogmatske okvire socijalističke Jugoslavije učinilo ga je disidentom i sumnjivcem jugoslavenskog komunističkog vrha i režima, što je u više navrata dovelo do gašenja njegovih znanstvenih nastojanja.⁶ Sličnu sudbinu doživio je i u samostalnoj Hrvatskoj, kada se njegov politički habitus ponovo našao pod povećalom tadašnjih vladajućih struktura, što je ujedno jedan od glavnih razloga da je Supekova iznenadna smrt 2. siječnja 1993. u hrvatskom medijskom prostoru prošla takoreći prešućeno. Opora šturost hrvatskih tiskovina bila je u posvećanoj suprotnosti sa svjetskim dnevnicima i tjednicima poput *Der Spiegela* i *Le Monde*, koji su na svojim stranicama isticali značaj Supekove osobe koja je širinom svog znanstvenog djelovanja i erudicije na polju humanističkih znanosti (sociologije, psihologije, filozofije, antropologije, ekologije) spadala u svjetski znanstveni vrh svoga doba i svoje generacije, zajedno s njegovim ugledom člana Međunarodnog ilegalnog

⁴ Božović, R. N. dj., str. 125-126.

⁵ Najpotpuniju bibliografiju R. S. napisali su Belan Simić, A., Murati, T. Prilozi za bibliografiju radova Rudija Supeka. *Društvena istraživanja*. 3, 2-3(1994), str. 307-335.

⁶ Postoje novije indicije da su pojedini pripadnici hrvatskog partijskog vrha imali pozitivno mišljenje o Supeku. O tome vidi razgovor Dušana Bilandžića i Vladimira Bakarića 27. veljače 1969. u: Bilandžić, D. *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb : Prometej, 2006, str. 77. O disidentima i disidentstvu vremena u kojem je R. S. djelovao vidi *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2010.

komiteta konclogora Buchenwald. Tada je ponovljena tvrdnja jednog od najistaknutijih živućih svjetskih filozofa i sociologa, Jürgena Habermasa (1929-), koji je Supeka nazvao *ocem suvremene sociologije*.⁷

Doprinos Rudija Supeka svjetskoj znanosti bio je još za njegova života prikladno honoriran brojnim nagradama i priznanjima, među kojima treba spomenuti počasni doktorat švedskog sveučilišta u Uppsali (1976), francusko odličje za postignuća na području znanosti (1984), te najveće francusko odličje *Legija časti* (1989). Hrvatska, kao Supekova domovina kojoj je posvetio većinu svoje intelektualne zrelosti, dosad je tek manjim simboličkim gestama obilježila njegov život i djelovanje, točnije godišnjom nagradom *Rudi Supek*, koju Hrvatsko sociološko društvo od 2004. dodjeljuje za postignuća na području sociologije, kao i redovitim brucšijadama/izvedbama studenata sociologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koje nose naziv *Noć Rudija Supeka*. Nužnost većeg domaćeg angažmana po tom pitanju zamijetio je i Supekov kolega dr. Vjeran Katunarić, zaključivši na kraju svog neobjavljenog nekrologa: *Teško je vjerovati da će civilizirana i prosperitetna Hrvatska u budućem europskom svijetu ponoviti pogrešku svojih prethodnih garnitura vlasti, zaniijekati ili zanemariti jednu takvu osobnost u svojoj kulturi kakva je Rudi Supek. S takvim licem kulture ona će prije ući u razvijeni svijet, a sa udvoricama i meštrima ceremonije možda neće nikada*.⁸

Politički rad i tamnovanje Rudija Supeka do deportacije u Buchenwald

Već tijekom studentskih dana Rudi Supek je bio aktivan u djelovanju tada ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, iako nije bio njen član. Kao student je od 1932. do 1936. radio u Centralnoj tehnici (tiskari) Centralnog komiteta KPJ u Zagrebu, najprije kao glavni skladištar, a zatim kao veza s pokrajinskim tehnikama Srbije, BiH i Slovenije. U kući njegovih roditelja u Zagrebu bilo je središnje skladište partijske ilegalne literature koja je odavde raspacavana, u čemu je Supek također sudjelovao.⁹ Tijekom studija u Zagrebu 1937. izabran je u rukovodstvo Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), te je istovremeno potpomagao prebacivanje dobrovoljaca u Španjolsku radi borbe u tamošnjem građanskom ratu. Svoj ilegalni politički rad nastavlja i po dolasku u Pariz 1939. na studij psihologije, gdje se uputio direktivom Borisa Kidriča (1912-1953), tadašnjeg sekretara CK SKOJ-a, od kojega je preuzeo vezu s francuskim centrom za pomoć pri bijegu španjolskih dobrovoljaca s područja Jugoslavije koji su bili internirani u logorima u južnoj Francuskoj. Iste godine postaje član Komunističke partije Francuske.¹⁰

Nakon što je u lipnju 1940. nacistička Njemačka okupirala Francusku, sekcija KPF za iseljenike u Francuskoj povjerava mu organizaciju otpora među jugoslaven-

⁷ Nenaslovljeni nekrolog o R. Supeku. *Der Spiegel*. 2(1993), str. 194.

⁸ HR HDA 1780. R. Supek, Katunarić, V. Rudi Supek-put intelektualne slobode, str. 3.

⁹ Usp. HR HDA 1220. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske, Spisi (fond u sređivanju), *Izjave ljudi koji poznaju rad Rudija Supeka za vrijeme boravka u Francuskoj* i HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. Koncentracijski logor Buchenwald, R. S. *Izveštaj u vezi sa aktivnošću za vrijeme rata i u logoru* (koncept teksta).

¹⁰ Usp. HR HDA 1780. R. Supek, Isto i Koncept pisma kojeg je R. S. 20. travnja 1955. uputio Aleksandru Rankoviću.

skim iseljenicima, a istovremeno je u sklopu pokreta otpora vodio diverzantske grupe i uređivao ilegalni list *Nas glas*.¹¹ Nakon hapšenja jednog od bivših jugoslavenskih španjolskih boraca, ovaj je pokazao Supeka i njegovu grupu, pa ih je francuska policija uhapsila 30. travnja 1942. u Parizu.¹² Najprije je bio interniran u kasarni Porte de Lilas, gdje su ga španjolski dobrovoljci raznih nacija izabrali za sekretara partijske organizacije i njihovog političkog predstavnika. Tamo je organizirao štrajk glađu, što je dovelo do njegovog šestomjesečnog pritvora u podrumu pariške palače pravde. U svibnju 1943. francuska policija ga predaje Gestapu koji ga najprije internira u francuskom konclogoru Compiègne, gdje se zbližio s ostalim logorašima s područja Jugoslavije. Neki od njih bili su 19. siječnja 1944. zajedno sa Supekom otpremljeni vlakom u nacistički konclogor Buchenwald u Njemačkoj, od čijeg je osnutka već proteklo šest i pol godina.¹³

Koncentracijski logor Buchenwald: osnivanje, ustroj, logoraši, sustav uprave i njen značaj

Ubrzo po dolasku na vlast, nacisti su 22. ožujka 1933. u neposrednoj blizini Münchena osnovali Dachau, prvi koncentracijski logor namijenjen interniranju svih onih koje je Hitlerov režim smatrao opasnim i nepoćudnim. Upravo će ovaj logor poslužiti kao prototip svih budućih nacističkih logora, pa tako i Buchenwalda. Sâm Heinrich Himmler (1900-1945), glavni šef svih policijskih snaga Trećeg Reicha, dao je 1936. godine inicijativu da se na području središnje Njemačke u pokrajini Thüringiji utemelji novi koncentracijski logor sa smještajnim kapacitetom 3 do 6 tisuća ljudi. Središnja Njemačka izabrana je jer se smatralo da bi u slučaju rata veliki broj protivnika režima predstavljao veću opasnost u pograničnim područjima.¹⁴ Stoga je odlučeno da se novi logor podigne desetak kilometara od njemačkoga grada Weimara, po kojemu je međuratna njemačka republika dobila ime. Za lokaciju je odabrano brdo Ettersberg, popularno izletišta stanovnika Weimara, gdje je 7. srpnja 1937. osnovan koncentracijski logor koji je u početku nosio naziv po spomenutom brdu. Nepokolebljivi i česti prosvjedi stanovnika Weimara koji nisu željeli da logor nosi ime njihovog popularnog izletišta su začudo urodili plodom, tako da je logoru 29. srpnja 1937. ime promijenjeno u Buchenwald (u prijevodu doslovno: *Bukova šuma*), po bukovoju šumi koju su prvi logoraši morali užurbano raskrčiti kako bi se stvorio prostor za izgradnju logorskog kompleksa.¹⁵ Odabir lokacije novog logora odisao je simbolikom. Nekoć su u Weimaru djelovala prva imena njemačkog romantizma: Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) pisao je pod jednim od hrastova koji se nalazio unutar logora u isto vrijeme kad je njegov sunarodnjak Friedrich Schiller (1759-1805) u Weimaru pisao svoje najzrelije drame. Plemenitost slavne spisateljske prošlosti Weimara i okolice ustuk-

¹¹ Ovaj list ne treba miješati s istoimenim listom kojeg će Supek uređivati neposredno nakon oslobođenja Buchenwalda i koji se kasnije spominje u ovom radu.

¹² Isto kao pod 10 i HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, Biografija koju je R. S. napisao 1951.

¹³ Usp. HR HDA 1780. R. Supek, R. S. *Izveštaj u vezi ...* i Kočić, D. *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Buchenwald 1941-1945*. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 1989. Str. 151-152.

¹⁴ Kočić, D. N. dj., str. 21-22.

¹⁵ Usp. Mahkota, S. *Koncentracijsko taborište Buchenwald, Buchenwald. Zbornik*. Ljubljana : Borec, 1983, str. 14 i Novak, T. *Buchenwald. Svjedočanstvo*. Zagreb : Alinea, 1996. Str. 13-14. Potonji autor pogrešno navodi 1939. kao godinu promjene imena logora.

nula je tih predratnih godina nacističke Njemačke pred znatno okrutnijom stvarnošću, što je zabilježio i bivši logoraš, povjesničar Eugen Kogon (1903-1987): *Odabir mjesta je bio u nekom višem smislu simboličan: Weimar, njemački grad kulture, nekadašnji grad njemačkih klasičara, koji su svojim djelima dali vrlo značajan doprinos njemačkom duhovnom životu. I Buchenwald - surov komad zemlje novonjemačkog rascvata osjećajnosti. Sentimentalno čuvana muzejska kultura i tako bezobzirna, brutalna želja za vlasti, stvorili su novu, tipičnu povezanost Weimara i Buchenwalda.*¹⁶ Za razliku od velikih nacističkih logora za istrebljenje koji su tijekom Drugog svjetskog rata osnovani u Poljskoj (Auschwitz-Birkenau, Majdanek, Treblinka i drugi), Buchenwald nije imao plinske komore, već je do travnja 1944. pripadao kategoriji logora II. stupnja koji je označavao konclogor s pooštrenim životnim i radnim uvjetima, a od travnja 1944. klasificiran je kao logor I. stupnja, što je označavalo radni logor s blažim mjerama.¹⁷

Već sredinom srpnja 1937. Buchenwald je primio svojih prvih 149 zatočenika. Bili su to uglavnom njemački kriminalci i politički zatvorenici-komunisti, a sljedećih tjedana pristizali su i novi transporti, tako da se do kraja godine broj zatočenika povećao na 2.561.¹⁸ Ti prvi zatvorenici bili su korišteni kao radna snaga u raskrčivanju bukove šume, postavljanju kanalizacije i struje, izgradnji cesta, vojarni i kuća za pripadnike SS-a, kao i baraka i zgrada za logoraše. Konačan prostorni oblik Buchenwalda sastojao se od dvije cjeline: velikog i malog logora. Veliki logor predstavljao je središnjicu koja se prostirala na površini dva četvorna kilometra okruženoj visokom žičanom ogradom pod stalnim strujnim naponom, na čijim se željeznim ulaznim vratima nalazio natpis *Jedem das Seine* (*Svakome njegovo*, u smislu: *Svakome prema zaslugama*). Na 23 stražarska tornja i širem području oko logora nalazili su se pripadnici SS odreda *Mrtvačka glava*. Unutar ovog prostora niknule su barake i zgrade za smještaj logoraša (tzv. blokovi, oko 50 baraka i 13 zidanih zgrada), kao i druge prostorije poput kancelarija SS-a i pojedinih zapovjednika, bunkera za ispitivanje i mučenje logoraša, krematorija za spaljivanje umrlih/ubijenih, bolnice i patologije koje će postati poprište smrtonosnih pokusa nad logorašima. Ovdje su se nalazile i zgrade za ekonomsku djelatnost logora, kao i logorske radionice u kojima su radili logoraši: skladište hrane, praonica rublja, dezinfekcija, skladište odjeće i obuće, vrtlarija za potrebe SS-a. Dominantan prostor bilo je veliko zborna mjesto na kojem su se barem dva puta dnevno, obično izjutra i uvečer, obavljale prozivke svih logoraša i koje je imalo mjesta za više od 20 tisuća ljudi. Mali logor počeo se graditi 1942. zbog potrebe za dodatnim prostornim smještajem logoraša, ali njegova gradnja nikad nije dovršena. Poludovršene barake s izrazito lošim higijenskim uvjetima bile su idealne za razvoj zaraznih bolesti, tako da je odlazak u mali logor značio gotovo sigurnu smrt. Unutar logorskog prostora nalazili su se i pogoni njemačke industrije oružja u kojima su također radili logoraši na izradi i popravku oružja, kao i u pripadajućim radionicama (stolarstvo, tesarstvo, soboslikarstvo i dr.), dok se duž glavne ulice od logora prema Weimaru prostirao

¹⁶ Stein, H. *Konzentrationslager Buchenwald 1937-1945. Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung*. Göttingen : Gedenkstätte Buchenwald, 1999. Str. 29.

¹⁷ Kogon, E. *Država SS-a. Sistem njemačkih koncentracionih logora*. Zagreb : Globus, 1982. Str. 32.

¹⁸ A Chronology of Buchenwald Concentration Camp. Buchenwald Memorial.

URL: http://www.buchenwald.de/index_en.html. (30. siječnja 2011)

tvornički kompleks od 13 velikih hala podignutih 1942, u kojima je danonoćno na proizvodnji oružja radilo 5 do 6 tisuća logoraša.¹⁹

Broj logoraša u Buchenwaldu je s vremenom sve više rastao i postajao sve raznovrsniji. Osim Nijemaca, izbijanjem Drugog svjetskog rata dopremani su i ljudi iz većine zemalja okupirane Europe, često iz drugih nacističkih logora. Tako se Buchenwald ubrzo pretvorio u pravi Babilon u kojem su uzničke dane zajedno provodili Austrijanci, Židovi, Česi, Rusi, Španjolci, Francuzi, Talijani, Poljaci, Belgijanci, Nizozemci, Danci, Romi i narodi s područja Jugoslavije. Nacisti su za potrebe evidencije i razlikovanja pojedinih skupina logoraša u svojim konclogorima osmislili sustav oznaka koje su logoraši morali imati prišivena na lijevoj strani prugastih odijela. Tako su i logoraši Buchenwalda bili podijeljeni u nekoliko skupina označenih raznobojnim trokutima s oštrim kutom okrenutim prema dolje. Politički zatvorenici nosili su crveni trokut, kriminalci zeleni, emigranti plavi, Jehovini svjedoci i subotari ljubičasti, homoseksualci ružičasti, asocijalni (pacifisti, anarhisti) crni, a Romi smeđi. Židovi su ispod postojeće oznake nosili i žuti trokut, a politički zatvorenici su u crvenom trokutu imali i početno slovo zemlje iz koje su dolazili (od početnih slova njemačkih naziva za njihove države). Većina logoraša u Buchenwaldu bili su internirani iz političkih razloga.²⁰

Logoraška svakodnevica je, kao i u ostalim nacističkim logorima, bila iznimno teška, s minimalnim šansama za preživljavanje, čemu su pridonosili slaba prehrana, težak fizički rad, svakodnevne duge prozivke, kao i vrlo razrađen sustav fizičkog kažnjavanja logoraša, koji je često završavao smrću. Nešto izglednije mogućnosti preživljavanja imali su oni raspoređeni na lakša radna mjesta (u logorsku pisarnicu, krojačnicu ili na neko slično mjesto). Po dolasku su onemoćali bili smjesta usmrćeni injekcijom nafte u srce i spaljeni u krematoriju. Internirci su izračunali da je prosječno trajanje života u Buchenwaldu iznosilo 9 mjeseci.²¹

Posebno je važno spomenuti sustav dvostruke uprave logora, budući da je njen kasniji ustroj bio od presudne važnosti i utjecaja na formiranje ilegalne aktivnosti logoraša. S jedne strane, logorom je upravljao složeni aparat kojeg su vodili članovi SS postrojbi. Na čelu logora nalazio se komandant koji je bio zadužen za političku i vojnu upravu, a njemu je bio podređen Vođa logora koji se bavio neposrednim vodstvom logora odnosno logoraša. Bio je tu i niz nižih upravljačkih mjesta koji se popunjavao iz sastava SS-a, kao što su vođe pojedinih blokova (logoraških baraka) i pojedinih radnih komandi gdje su logoraši radili. Vođe radnih službi su pomoću administrativnog aparata raspoređivali logoraše na rad u pojedine komande preko za to organiziranih odjela. U logoru je djelovao i Gestapo, zadužen za saslušanja logoraša.²² U isto vrijeme postojala je i samouprava koju su činili logoraši, zadužena za unutarnju upravu logora. Na čelu te uprave nalazio se logorski starješina, a od nižih upravnih mjesta isticali su se blokovski starješine, odgovorni SS vođama blokova za pojedine barake. Blokovski starješine imali su dva do četiri pomoćnika koji su bili oslobođeni rada u logoru ili izvan njega. Pojedine radne komande su također vodili logoraši

¹⁹ Ustroj Buchenwalda opisan je na vrlo sličan način u literaturi. Usp. Novak, T. N. dj., str. 25-30; Kočić, D. N. dj., str. 28-34; Mahkota, S. N. dj., str. 14-24; Stein, H. N. dj., str. 25-36.

²⁰ Usp. Kočić, D. N. dj., str. 25-26, 115; za pojedine narode u Buchenwaldu v. Stein, H. N. dj., str. 60-85 i 158-176.

²¹ Usp. Kočić, D. N. dj., str. 82 i 98; Novak, T. N. dj., str. 48-51 i 59-60.

²² Novak, T. N. dj., str. 45-46.

(kapoi), a posebno su važnu ulogu imali logoraši zaposleni u logorskoj pisarnici, budući da se iz nje upravljalo svim poslovima unutar logora. Slijedom toga, tamo se vodila kartoteka logoraša, izrađivao raspored novopridošlih po blokovima, te ažurirala radna kartoteka i kartoteka zanimanja svih logoraša, na temelju čega su se sastavljali popisi za pojedine radne komande. Tako su zaposlenici pisarnice izravno mogli utjecati na sudbinu logoraša: osloboditi ih teških poslova, a kasnije i od transporta u neke od zloglasnih vanjskih podružnica Buchenwalda.²³

Sva mjesta u logoraškoj samoupravi SS je do početka 1943. popunjavao „zelenima“ (njemačkim kriminalcima), što je bilo u skladu s osnovnim ciljem SS-a da se internirci lošim tretmanom što više unište. Krajem 1942. dolazi do značajnih promjena na području logoraške samouprave. Tad je u logoru već djelovala ilegalna organizacija njemačkih komunista koji su polako i sigurno potiskivali kriminalce s dužnosti logoraške uprave. Istodobno, nacistička Njemačka doživljava poraze na bojištima, poglavito u Sovjetskom Savezu, što je dodatno povećalo potrebe njemačke ratne industrije za većom tvorničkom proizvodnjom, ali i većim brojem radne snage, budući da su vojnici masovno bili korišteni na bojištima diljem Europe, Afrike i SSSR-a. Stoga je krajem 1942. vrhuška SS-a donijela odluku da se svako radno mjesto u tvornicama i logorima gdje god je to moguće zamijeni logorašima, čime su logoraši bili *de facto* predani vlastitoj upravi kako bi bili što učinkovitije iskorišteni za njemačku ratnu industriju.²⁴ Kako su kriminalci bili krajnje nepouzdan kadar za ovakav organizacijski pothvat, njemački komunisti u Buchenwaldu su iskoristili ovu promjenu politike SS-a kako bi na sve važnije dužnosti unutrašnje uprave doveli svoje ljude, političke zatvorenike, koji su tako postali novi činovnici zaduženi za funkcioniranje upravnog aparata vezanog za rad pisarnice, radnih komandi i slično. Ovakav razvoj događaja pokazao se od iznimne važnosti za razvoj tajnih ilegalnih aktivnosti logoraša, u kojima je Rudi Supek imao istaknutu ulogu, a zbog kojih je nakon rata vlast komunističke Jugoslavije pokrenula represivne mjere protiv bivših logoraša.

Kao još jednu važnu značajku Buchenwalda, treba naglasiti postojanje radnih podružnica-komandi koje su zbog spomenutih potreba njemačke ratne industrije od 1942. počele nicati izvan glavnog logora. Iskorištavanje logoraške radne snage postalo je tako izvor zarade za njemačke industrijalce, ali i upravu logora koja je na njihovom radu zarađivala. Do danas nije postignuto suglasje oko toga koliko je takvih radnih podružnica osnovano do kraja rata, od kojih su neke bile veoma udaljene od glavnog logora. Rudi Supek u konceptu teksta *Jugosloveni u Buchenwaldu*, navodi brojku od 200 podružnica.²⁵ Tomislav Novak, Supekov preživjeli sudrug, koristi kao izvor knjigu istaknutog njemačkog logoraša W. Bartela, navodeći kao i on poimence 136 podružnica, memorijalno područje Buchenwald na svojoj internetskoj stranici navodi da je u veljači 1945. bilo ukupno 88, dok se u priručniku koji prati stalni muzejski memori-

²³ Kočić, D. N. dj., str. 52.

²⁴ Isto, str. 118.

²⁵ HR HDA 1780. R. Supek, 16. 1. KL Buchenwald: *Jugosloveni u konclogoru Buchenwald*, str. 2. Iako R. S. nije potpisan na ovom konceptu, po stilu pisanja, rukopisnim ispravcima i usporedbom s drugim sličnim konceptima, on se može smatrati autorom ovog teksta, koji je na njemačkom jeziku u kraćoj inačici objavljen u knjizi Bartel, W. *Buchenwald-Mahnung und Verpflichtung: Dokumente und Berichte*. Berlin : Kongress-Verlag, 1961, str. 445-450 i na slovenskom jeziku u zborniku *Buchenwald*. Ljubljana : Borec, 1983. Str. 82-88.

jalni postav Buchenwalda ističe za isti mjesec i godinu ukupno 75 podružnica.²⁶ Rad je u znatnom broju podružnica bio iznimno iscrpljujuć, težak te praćen lošim higijenskim uvjetima. Iako je Buchenwald bio isključivo muški logor, u podružnice su često na rad slane i žene zajedno s muškarcima iz drugih logora. Posebno zloglasna bila je podružnica po imenu Dora, smještena sedamdesetak kilometara od Buchenwalda, ustanovljena u kolovozu 1943. Tamo su u sklopu podzemnih tunela logoraši izrađivali nacističko raketno oružje V1 i V2. Zbog konspirativnosti SS je gotovo sve tamošnje logoraše likvidirao ili su umrli uslijed teških radnih uvjeta. Procjenjuje se da je od oko 700 logoraša s područja Jugoslavije koji su radili u Dori, preživjelo svega nekoliko desetaka.²⁷ I po pitanju vanjskih podružnica činjenica da su politički logoraši uspjeli 1943. preuzeti važna mjesta u logorskoj administraciji pokazala se iznimno bitnom, jer je logoraška pisarnica sastavljala popise onih koji će biti upućeni u podružnice u dogovoru s tada već postojećim ilegalnim komitetima pojedinih logoraških nacija.

Prvi logoraši s područja Jugoslavije u Buchenwaldu: Svjedočanstvo V. Figara

Sve do jeseni 1943. i kapitulacije Italije broj logoraša s područja bivše Kraljevine Jugoslavije bio je neznatan. Zanimljiv je podatak da je SS u svojoj logorskoj evidenciji razlikovao logoraše Jugoslavene od onih koji su dolazili s područja od strane Njemačke priznate Nezavisne Države Hrvatske i koji su evidentirani kao Hrvati. Prema evidenciji SS-a, do kolovoza 1942. u Buchenwaldu je bilo svega 15 Jugoslavena i 3 Hrvata.²⁸ Međutim, svi oni, kao i budući logoraši s ta dva područja, nosili su u svojim crvenim logoraškim trokutima na prsima slovo „J“, početno slovo njemačke riječi za Jugoslavene (*Jugoslawe*). Treba istaknuti da logoraš nije nužno morao biti državljaniin one države čiju je oznaku nosio, kao što je bio slučaj s Hrvatima i Slovencima s područja Istre, Trsta i drugih krajeva koji su bili pod vlašću Italije. Po dolasku u Buchenwald oni su se izjasnili po svojoj nacionalnoj pripadnosti i svima je bilo dodijeljeno isto slovo „J“.²⁹ Jednako zanimljiva je činjenica da malobrojna djela jugoslavenske historiografije što su se bavila Buchenwaldom, kao i Rudi Supek u svojim objavljenim i neobjavljenim tekstovima o logoru, ne spominju spomenutu razliku u evidenciji SS-a, iako redovito nabrajaju razne nacije logoraša koje su nekad činile jugoslavensku državnu zajednicu.³⁰

Dana 18. kolovoza 1941. u Buchenwald je preko Celovca stigla prva skupina 18 političkih logoraša s područja Jugoslavije, većim dijelom Slovenaca iz zatvora u slovenskom selu Begunje, u transportu s drugim logorašima.³¹ Među njima je bio i Vekoslav (Slavko) Figar (1910-?), čije se opsežno pisano svjedočanstvo o dolasku i

²⁶ Usp. Bartel, W. N. dj., str. 303-321; Novak, T. N. dj., str. 65-69; A Chronology of Buchenwald Concentration Camp. *Buchenwald Memorial*. URL: http://www.buchenwald.de/index_en.html. (30. siječnja 2011); Stein, H. N. dj., str. 177.

²⁷ O podružnici Dora, koja je u kolovozu 1944. postala zasebni logor, vidi: Filipčić, M. Koncentracijsko taborište Dora. *Buchenwald. Zbornik*. Ljubljana: Borec, 1983. Str. 220-225.

²⁸ Stein, H. N. dj., str. 64.

²⁹ Kočić, D. N. dj., str. 26.

³⁰ Usp. Kočić, D. N. dj., str. 26 i HR HDA 1780. R. Supek, Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald, str. 2-3 i nedovršeni koncept R. S. Jugosloveni u Buchenwaldu.

³¹ Ovo su bili prvi državljani Jugoslavije u Buchenwaldu. Prije toga je u Buchenwald pristiglo nekoliko jugoslavenskih Židova, te po jedan Srbin i Slovenac kao strani državljani. Usp. Kočić, D. N. dj., str. 36-39.

boravku u logoru te kasnijoj ekonomskoj djelatnosti jugoslavenskih logoraša nalazi u rukopisnoj ostavštini R. Supeka.³² Ono zaslužuje da ga se djelomično citira, budući da između ostalog ocrtava ulazak u mikrosvijet Buchenwalda i njegovih pravila života, s kakvim se kasnije na sličan način zasigurno susreo i R. Supek, a i ostali logoraši.³³ Figar se prisjeća:

Na dan transporta strpali su nas sa još oko 30-40 zatočenika, Poljaka i približno tolikim brojem Španjolaca-boraca republikanske Španjolske, na teretna, zatvorena kola, odvezli nas na stanicu i ukrcali nas u dva vagona vlaka, sa SS-ovcima i gestapovcima naoružanima strojnicama kod svih vrata. Stigavši na weimarsku stanicu naša su dva vagona otkopčali i odmah bivahu opkoljeni pored onih koji su nas pratili sa još nekoliko SS-ovaca iz logora, pa je već počela ona poznata njihova vika: Raus, raus, los, los i rasch, rasch!³⁴ Viku su pratili udarci šaka, pušaka i kundaka. Postrojene su nas tjerali opterećene našim stvarima, opkoljene sa svih strana, oružjem uperenim u nas od stanice ulicom koja vodi na put za Buchenwald. U transportu je bilo starih i mladih, jačih i već iscrpljenih od gladi i patnja, zdravih i bolesnih. One, koji su pali, tukli su dalje ležeće na cesti, bilo nogama, bilo kundacima, pa su nas tek onda kad su se ti jadnici onesvijestili ili čak umirali tjerali, da smo ih podigli i strpali na zatvorena teretna kola koja su lagano vozila iza nas. Tako je to išlo do samog logora udaljenog od stanice svojih 8 km.

Prolazeći kroz glavni ulaz prebrojili su nas SS-ovci koji su na njemu bili. Okrenuti smo se morali k zidu i mirno čekati. Nakon višesatnog čekanja došla je pred naš transport grupa SS straža i časnika. Naređeno je bilo okrenuti se prema njima. Podijelili su nas. Posebno Poljake, posebno Španjolce i najzad nas Jugoslavena. Prozvaše imena svih, ispitivaše brojno stanje. Nakon te smotre predali su nas nekim zatočenicima koji su već otprije bili u logoru, koji su nas odveli prema kupaoni. Tamo, u blizini Goetheovog debela, morali smo se potpuno svući i odložiti bezuvjetno na gomilu sve naše stvari. Tako goli i praznih ruku, opljačkani od svega što smo imali, prošli smo nekolicinu metara dalje gdje su već u dva reda čekali frizeri, koji su nas ošišali i obrijali do gole kože, svuda, po cijelom tijelu. Od njih tjerali su nas u kupaonicu, gdje je svatko najprije morao skočiti u kotao sa nekom dezinfekcijskom tekućinom, a zatim pod tuševu. Mokri, morali smo stepenicama do prostorije za odijevanje, gdje su nam dali košulje, gaće, prugaste hlače i kapute, kape i drvene klompe, pa smo odavde, gdje smo primili i znakove i naše brojeve izašli niz stepenice na krug već u zebestim uniformama, koje su nas, budući da je visoki dobio kratke hlače i kaput s kratkim rukavima i obratno, tjerale u smijeh, ali i plač. Pa i zbog toga što nam je bilo saopćeno da od tog trenutka dalje više kao osobe ne postojimo, da više nema naših imena, nego da smo postali - brojevi, koje smo dobili. Još iste večeri po dolasku u blok 36 morali smo ih prišiti na hlače i kapute ispod crvenog trokuta s utisnutim slovom „J“.

³² Sabine Stein, arhivistica Memorijalnog područja Buchenwald, u pismenom odgovoru upućenom autoru ovog teksta 28. ožujka 2011, navodi da njihova evidencija ne sadrži podatak o godini Figarove smrti.

³³ Sljedeći dijelovi citirani su iz HR HDA 1780. R. Supek, 16.4. KL Buchenwald, Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja na koncentracioni logor Buchenwald u Thüringiji*. Str. 1-10. Figar je bio uhapšen kao lijevi simpatizer u svibnju 1941. u Kranju. Njegovo svjedočanstvo, izvorno pisano srpskim jezikom, u ovim je citatima prevedeno na hrvatski jezik.

³⁴ Van, van i brže, brže!

Prva večera u logoru, budući da za nas tog dana sljedovanja još nije bilo, sastojala se iz nekoliko komada sirove mrkve, pa je starješina bloka, kako nam je pričao, i to morao „organizirati“. Tako smo se već prvog dana našeg dolaska u logor upoznali s tim značajnim izrazom logorskog jezika kojeg su razumjeli pripadnici svih nacija u logoru i kojim smo se poslije danonoćno često koristili („organizirati“ je u logoraškom žargonu značilo „ukrasti“ iz zaliha hrane u logoru koje nisu bile predviđene za trenutnu diobu logorašima - op.a.). Starješina bloka je već te prve večeri smatrao važnim upoznati nas s naredenom i traženom disciplinom te redom, kojega se bezuvjetno trebalo pridržavati ako smo htjeli sebi i svojim drugovima dobro. Istovremeno dobili smo od istog starješine bloka upute o nepisanim, ali za zadržavanje i kretanje te život u logoru, vrlo značajnim zakonima: Ne kradi svome drugu ni na bloku ni u komandi, jer se takva krađa kažnjava smrću na mjestu, hodaj široko otvorenih očiju, gledaj i prati sve, ali se čuvaj da te SS-ovci ne vide i ne zateknu kod toga, pamti sve, ali ne govori! Poslušaj, uzmi do znanja, pamti, ali ne komentiraj! Budi oprezan, uvijek budan i na straži, pazi s kim i što razgovaraš, budući da si u logor doveden da tu pogineš, a ne da izdržiš strahote i vratiš se kući. Smrt te može zateći ovdje svakog trenutka, bilo gdje, na svakom koraku. Jedan više ili manje - to nije važno. U grupi Jugoslavena koji su tog dana došli u logor bio sam jedini koji je u potpunosti barem pasivno znao njemački jezik, pa sam svojim drugovima sve to tumačio.

Figar svjedoči o još jednom važnom trenutku koji se zbio idućeg dana kad su u logoraškoj pisarnici uzimali podatke od novopridošlih:

U to vrijeme našao se pored nas zatočenik kojeg nitko među nama dotad nije vidio ni znao i pošto sam stajao na kraju reda gurnuo mi u ruke dva komada kruha bez riječi i brzo se popeo uz stepenice u kancelariju pred kojom smo čekali. Za kratko vrijeme javio se na vrhu stepenica onaj isti zatočenik pitajući nas da li tko između nas zna njemački. Drugovi su me gurnuli, pa sam se javio i tako tumačio kod popisa. Za vrijeme popisivanja ispitivao me drug Mayer, kako sam saznao kasnije kriomice i šapćući o događajima u našoj zemlji, našoj Partiji i narodnooslobodilačkoj borbi. Nije se moglo mnogo reći, budući da smo bili pod paskom, ali mi je kazao da se nalazi u bloku 9 i pozvao me da ga tamo potražim navečer poslije večere. Te večeri s njim sam se dogovorio i za sastanak iduće nedjelje u šumici ispod blokova. Tom prilikom drug Maks izvijestio nas je o tome kako se trebaju ponašati politički zatočenici komunisti i antifašisti u logoru, o tome da se trebamo čuvati, ali ipak povezivati, da o svemu što se radi se ne smije nikome pričati, o kažnjavanju izdajica od strane zatočenika smrću i obećao nam da će pokušavati za nas napraviti sve što će biti u njegovoj moći. To je bila naša prva veza s njemačkim antifašistom, a preko njega i s ostalim antifašistima u logoru, Nijemcima, Austrijancima i Česima.

Ovo Figarovo prvo poznanstvo s njemačkim komunistom Maxom Mayerom, zaposlenim u logoraškoj pisarnici, bilo je od velikog značaja, jer je stvorena prva veza za spašavanje znatnog broja budućih jugoslavenskih logoraša od težih radnih komandi, a istovremeno ono je nosilo u sebi klicu koja će tijekom narednih godina prerasti u šire povezivanje velikog broja jugoslavenskih logoraša u vlastitu ilegalnu organizaciju kao dijela sveukupne ilegalne aktivnosti logoraša Buchenwalda, u kojoj će Rudi Supek po dolasku imati značajnu ulogu. Sâmom Figaru nakon nekog vremena je putem stvorenih veza dodijeljena podnošljiva radna komanda raznosača jela straža-

rima, a kasnije je u svojstvu pomoćnika vođe svog bloka dočekao oslobođenje logora i novo tamnovanje u Jugoslaviji, o čemu će još biti govora.³⁵

Aktivnosti jugoslavenskih logoraša i R. Supeka u raznim vidovima ilegalnog rada i otpora u Buchenwaldu 1943-1945.

Od svih nacija u Buchenwaldu, njemački komunisti su bili ti koji su prvi pristupili stvaranju konspirativne ilegalne organizacije s ciljem poboljšanja uvjeta života i otpora nacistima, što je bilo dodatno omogućeno njihovom prevlašću u logorskoj administraciji. Rukovodeća ličnost i organizator njemačkog otpora bio je Walter Bartel (1904-1992), komunist koji je od 1939. bio u Buchenwaldu.³⁶ Svjesni da će se veća učinkovitost postići jedino ako se bude surađivalo s drugim komunistima, antifašistima i socijalistima, pripadnicima drugih naroda u logoru, Nijemci su postepeno stvorili veze s Francuzima, Austrijancima, Česima, Rusima i drugima, koji su također pristupili osnivanju svojih organizacija.

Tek kad su u jesen 1943. u Buchenwald pristigle veće skupine logoraša s područja Jugoslavije, stvoreni su uvjeti da dotadašnji oblici međusobnog potpomaganja malog broja jugoslavenskih logoraša koji su se odvijali putem logorskih veza, dobiju čvršći, konkretniji i brojčano veći oblik u ekonomskom, političkom i vojnom vidu. Njihov dolazak bio je izazvan kapitulacijom Italije i raspuštanjem talijanskih logora, a uslijedili su i dodatni transporti iz Zagreba, Srbije i drugih njemačkih konclogora, tako da se broj Jugoslavena do polovice 1944. popeo na preko 500, pri čemu su gotovo svi bili politički zatvorenici.³⁷ Različitosti po nacionalnom (najviše je bilo Slovenaca, zatim Hrvata, Srba i Crnogoraca) i socijalnom sastavu nisu u tim uvjetima dolazile do izražaja niti izazivala veće sukobe među logorašima. Pri formiranju jugoslavenske ilegalne organizacije istaknutu ulogu imao je Slovenac Janez Rancinger/Ranzinger (1909-1997), koji će sve do svog odlaska iz Buchenwalda u srpnju 1944. imati u njoj rukovodeću ulogu koju tada preuzima Rudi Supek.³⁸ W. Bartel svjedoči da je s Rancingerom brzo po njegovu dolasku uspostavio vezu i sporazumio se, upoznavši kasnije preko njega i R. Supeka.³⁹ Rancingerova se aktivnost prije formiranja jugoslavenske

³⁵ HR HDA 1780. R. Supek, Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja*.... Str. 13.

³⁶ W. Bartel i R. Supek postali su tijekom zajedničkih logoraških dana i suradnje bliski prijatelji, pa su se nakon rata posjećivali i ostali u vezi, o čemu svjedoči i njihova opsežna korespondencija. Vidi HR HDA 1780. R. Supek, 11.39. Korespondencija, Bartel, Walter i Hella (51 pismo, 3 brzojava, 14 razglednica, 3 čestitke i 1 zahvalnica).

³⁷ HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 1-2, 9. Naziv 'Jugoslaveni' koristim isključivo radi obuhvaćanja svih logoraša s prostora Kraljevine Jugoslavije i onih koji su se tako izjašnjavali.

³⁸ Ranzinger je od 1929. bio član KPJ i kao takav često zatvaran. Godinu dana proveo je na robiji u Mariboru s Josipom Brozom Titom. Nakon brojnih hapšenja i tamnovanja premješten je u ožujku 1943. iz Auschwitza u Buchenwald. Zbog svoje je prošlosti imao znatna iskustva u ilegalnom radu i organiziranju političkih zatvorenika po zatvorima. Rancinger je u srpnju 1944. zalaganjem svoje supruge predan Gestapu u Weimaru i premješten na rad u tvornicu vagona u Jeni. Vidi Ranzinger, J. *Sodelovanje Jugoslavanov z ilegalnim mednarodnim komitejem. Buchenwald, Zbornik*. Ljubljana : Borec, 1983, str. 89-95 i HR HDA 1780. R. Supek, Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja*.... Str. 15. Godinu Rancingerove smrti dobio sam ljubaznošću već spomenute arhivisticke S. Stein.

³⁹ HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. KL Buchenwald, Bartel, W. *Jugoslaveni u Buchenwaldu*. Str. 1 (koncept teksta).

ilegalne organizacije koncentrirala na međusobno potpomaganje logoraša u odjeći i hrani, dobivanju boljih radnih komandi, a što je posebno bilo važno, održavanje morala iscrpljenih jugoslavenskih logoraša. Rancinger je sve to postizao tako što je pojedincima zaduženima za logoraše Jugoslavene u pojedinim blokovima svakodnevno prenosio vijesti o situaciji na svjetskim bojištima koje su njemački logoraši potajno saznavali prisluškivanjem radioaparata SS-a.⁴⁰

Još prije no što je Supek transportiran u logor, Međunarodni ilegalni logorski komitet, formiran od strane predstavnika pojedinih nacija logoraša, kao krovna ilegalna organizacija otpora u Buchenwaldu konačno je obuhvaćao predstavnike 14 nacija. Prvi predstavnik Jugoslavena je bio Rancinger, kojega će nakon odlaska zamijeniti R. Supek, dok je W. Bartel djelovao kao sekretar Komiteta. R. Supek je u više navrata isticao važnost ove uže logoraške organizacije u omogućavanju preživljavanja logoraša, osnovane u jesen 1943. od strane Nijemaca, Čeha i Austrijanaca.⁴¹ Komitet je bio podijeljen na dva sektora: romanski i slavenski. Potonji je obuhvaćao Jugoslavene. Supek je kao kasniji predstavnik Jugoslavena u Komitetu zastupao i neke malobrojne narode iz Buchenwalda (Bugari, Mađari i Grci). Kao osnovne komitetske zadaće Supek u svojim tekstualnim konceptima navodi: izgradnju političke organizacije među pojedinim nacionalnim grupama u cilju stalne borbe protiv SS-ovaca i njihovih pomagača; jačanje međusobne solidarnosti povezivanjem nacionalnih grupa; prisluškivanje i prenošenje političkih vijesti s radija; međusobno pomaganje u pogledu liječničke pomoći, dodjele lakših transportnih komandi; diobu povremene hrane i odjeće do koje se dolazilo krađom u skladištima; organizaciju sabotaže u tvornicama gdje su logoraši radili i stvaranje vojne organizacije u logoru.⁴²

Rudi Supek je svojim dolaskom u Buchenwald u siječnju 1944. već zatekao donekle ustrojenu, iako ne i konačno zaokruženu jugoslavensku ilegalnu organizaciju. Prema vlastitom svjedočenju, po dolasku ga je prepoznao jedan logoraš Poljak, bivši španjolski borac, koji mu je omogućio trenutačno povezivanje s logoraškom ilegalnom organizacijom, a i jugoslavenski logoraši koji su sa Supekom boravili u Compiègneu govorili su Figaru s velikim simpatijama o Supekovim organizacijskim sposobnostima.⁴³ Supek je nakon 3 tjedna boravka u karanteni smješten u bloku 42 velikog logora. Najprije je radio u graditeljskoj radnoj komandi, a zatim kao činovnik u sklopu logorskih pogona njemačke industrije oružja. Nakon što je potonja u kolo-vozu 1944. uništena u savezničkom bombardiranju, premješten je na rad u logoraško skladište opreme gdje je popravljao slamarice.⁴⁴ Po odlasku Rancingera iz Buchenwalda Supek postaje sekretar netom utemeljene jugoslavenske ilegalne organizacije ustanovljene u travnju 1944. Njeni su zadaci bili gotovo identični onima koje je provodio Međunarodni logorski komitet, s tim da se nastojalo zaštititi od transporta

⁴⁰ HR HDA 1780. R. Supek, *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 7.

⁴¹ Isto, str. 16-20, već spomenuto pismo koje je R. S. uputio A. Rankoviću; *Izvještaj u vezi sa aktivnošću....* i Supekov koncept teksta *Jedan svijetao primjer internacionalizma*, u kojem opisuje rad Komiteta.

⁴² HR HDA 1780. R. Supek, *Jedan svijetao primjer internacionalizma*, str. 4-5.

⁴³ Kočić, D. N. dj., str. 152.

⁴⁴ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, *Supek Dr. Rudi - logor Buchenwald*. Ovaj izvještaj Udbe spominje da je u skladištu opreme R. S. imao dodatak u hrani. Supek pak u već spomenutom pismu Rankoviću izričito navodi da je u logoru imao položaj bez ikakvih privilegija, kao i svi drugi internirci.

tek pristigle jugoslavenske logoraše, posebno aktivne borce protiv fašizma i osigurati im pomoć u hrani i odjeći. Prema svjedočanstvu R. Supeka, oko 80% jugoslavenskih logoraša sudjelovalo je u radu ilegalne jugoslavenske organizacije, čije su osnovne jedinice bile podijeljene po blokovima s najviše jugoslavenskih logoraša.⁴⁵ Organizacija je radi boljeg djelovanja i koordinacije uskoro osnovala svoje uže vodstvo od 5 članova, među kojima je bio i Supek, te aktiv od 40 članova kojeg su sačinjavali iskusni borci i članovi KPJ odgovorni za pojedine blokove.

Prema svjedočenju preživjelih logoraša koji su dobro poznavali Supekovu djelatnost u logoru, njegov je dolazak u Buchenwald donio jugoslavenskoj ilegalnoj organizaciji svježe ideje i novi polet.⁴⁶ Oni svjedoče da je Supek kao sekretar proširio njenu djelatnost i članstvo, koristeći svoju sposobnost da se lako približi ljudima i djeluje kao dobar organizator kojega su zbog toga uvažavali i poštovali. Kao što ćemo vidjeti, poslijeratna jugoslavenska komunistička vlast imala je o Supeku i logoraškom vodstvu znatno drukčije mišljenje. Za Supekova vodstva u prvi plan izbijaju dva oblika ilegalnog rada među jugoslavenskim logorašima: političko-prosvjetni i ekonomski. Supek se posebno istaknuo u političko-prosvjetnom radu, koji vuče zametke još iz Rancingerovog vremena i tajnog obavještavanja o novostima s radija svake večeri. Preživjeli logoraš Tomislav Novak u svojem memoarskom svjedočanstvu bilježi kako je zakazivanje ilegalnih sastanaka u sklopu dugotrajnih radnih dana logoraša bio težak organizacijski posao, pa se politički djelovalo isključivo noću, a to je dodatno olakšala činjenica što su logorsku policiju činili ilegalci. O tim poteškoćama svjedoči i Supek u svojoj rukopisnoj ostavštini. Novak također navodi kako je SS slutio da u logoru postoji organizacija logoraša na međunarodnoj i nacionalnoj razini, ali nisu znali tko je vodi, tko su članovi i po kojim načelima djeluje.⁴⁷

Politički rad je obuhvaćao stvaranje partijske organizacije podijeljene na ćelije, koja je u prosincu 1944. imala 32 člana.⁴⁸ Osim toga, sastojao se i od dvadesetak predavanja iz marksizma-lenjinizma i NOB-a koja je Supek držao manjim grupama koje bi ih zatim prenosile široj organizaciji.⁴⁹ U tom smislu je posebno važan nenaslovljen rukopisni koncept 11 pravila koja je Supek sastavio s ciljem usmjeravanja života i djelovanja članova jugoslavenske organizacije i partije na marksističkim i internacionalnim osnovama.⁵⁰ U središte interesa Supek stavlja zajednicu naspram pojedinca. Kao primjer mogu se navesti prvo i jedanaesto pravilo:

1. Tvoj život pripada proletarijatu. Tvojim interniranjem nije borba prestala sa klasnim neprijateljem. Naprotiv, ona stavlja na tebe još veću odgovornost. Što si izolovaniji, treba da iz tebe odlučnije i čvršće govori partija kojoj pripadaš. Svaka slabost, momentalna klonulost, kolebljivost ili odricanje od svojih načela sa ciljem ličnog

⁴⁵ HR HDA 1780. R. Supek, *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 9-10.

⁴⁶ Kočić, D. N. dj., str. 151, 156. Kočić je za potrebe svoje knjige razgovarao s brojnim preživjelim logorašima, pa i sa Supekom, koji je imao neke manje primjedbe na njegov rukopis. Vidi 1780. R. Supek, 16.1. K.L. Buchenwald, *Primjedbe R. Supeka o tekstu Kočića o Buchenwaldu* (koncept teksta).

⁴⁷ Novak, T. N. dj., str. 107, 112. i HR HDA 1780. R. Supek, *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 14.

⁴⁸ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, *Izvjestaj o radu partijske organizacije u KL Buchenwaldu*.

⁴⁹ HR HDA 1780. R. Supek, *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 14-15. i *Izvjestaj u vezi ...*

⁵⁰ Isto. Nenaslovljeni rukopisni dvolist označen rednim brojevima od 1 do 11.

održanja je izdvajanje i izdavanje klase i partije kojoj pripadaš, a čija se borba ne prekida ni jednim danom.

11. U tvom odnosu prema drugovima ne upravljaj se nikada raspoloženjem izazvanim svakodnevnim životom, nego očuvaj ono raspoloženje koje odgovara ciljevima za koje se boriš. Tvoja je dužnost da brišeš i uništavaš tvojim odnosom brutalnost i ništavnost one svakidašnjice kojom nas tlačitelj nastoji obeshrabriti, razjediniti i uništiti.

Iz ovoga je očito da se politički rad kojim je Supek rukovodio zasnivao na tadašnjoj boljševičkoj liniji koju je prihvatila i provodila KPJ. To ne treba čuditi, budući da Supek tada nije imao razloga u nju sumnjati. Poslijeratna iskustva u Jugoslaviji, koja će uskoro biti spomenuta, dovest će do toga da se njegovo komunističko opredjeljenje, kojem je ostao vjeran, liši dogmatizma i idealizma ratnih dana.

Još jedan važan oblik ilegalnog rada Jugoslavena odvijao se na ekonomskoj razini i bio obilježen stvaranjem ekonomske zajednice-kolektiva čiji je razvoj potaknula jugoslavenska organizacija. Kolektiv se razvio iz puke nužnosti da se putem hrane, odjeće i brige za bolesne osigura kakvo-takvo održavanje života jugoslavenskih logoraša koji su pristupili ovoj ekonomskoj zajednici.⁵¹ Svaki logoraš koji bi pristupio kolektivu obvezao se da će svu hranu izvan redovnog sljedovanja, koju dobije putem malobrojnih paketa od kuće, *organiziranjem* ili u radnoj komandi ustupiti zajednici umjesto zadržavanja za sebe. Nakon što se sakupila dovoljna količina, ekonomski bi dijelili hranu na jednake dijelove. Jednako se postupalo i s odjećom i obućom do koje se dolazilo na razne načine, dobrim dijelom potajno iz logoraške praonice, krojačnice ili postolarije, uz pomoć tamošnjih nadležnih logoraša. Najbolja hrana ostavljena je za bolesne. Kolektiv se sastojao iz sobnih i blokovskih zajednica koje su se u veljači 1945. ujedinile u Jugoslavensku ekonomsku zajednicu na razini cijelog logora. Prema bilješkama koje je Figar vodio tijekom rada na mjestu ekonomski kolektiv je 31. prosinca 1944. imao ukupno 560 članova.⁵² Iako pojedinačna pomoć u hrani nije bila naročito velika, rad kolektiva ipak je rezultirao praktičnom koristi, a nadasve je pozitivno djelovao na duh zajedništva jugoslavenskih logoraša, ali i drugih nacija, budući da su ga potpomagali i sudjelovali u njemu.⁵³ Značaj je tim veći što je to bila prva zajednica te vrste na području logora, a s radom je nastavila i nakon njegova oslobođenja.

Prema mišljenju R. Supeka i predstavnika drugih nacija u logoru, jugoslavenska ilegalna organizacija uživala je zbog svoje dobre organiziranosti i učinkovitosti velik ugled među pripadnicima drugih nacija.⁵⁴ Kruna svih tih nastojanja najviše se iskazala u vojnoj organizaciji i akciji logoraša koja je omogućila da Buchenwald uđe u povijest kao jedini nacistički logor koji se oslobodio vlastitim snagama.⁵⁵

⁵¹ O uspostavi, razvoju i načinu djelovanja kolektiva usp. HR HDA 1780. R. Supek, Struharik, J. *COEZ (Centralni odbor ekonomske zajednice Jugoslovena u KL Bu.*; Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja...*, str. 17-28 i R. S. *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 10-12.

⁵² Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja...*, str. 24.

⁵³ Isto, str. 20 i R. S. *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 10-13.

⁵⁴ Figar, V. *Odlomak iz mojih sećanja...*, str. 20; Bartel, W. *Jugoslaveni u Buchenwaldu* i Paul, M. Čast jugoslavenskim internircima u Buchenwaldu. *Buchenwald. Zbornik*. Ljubljana: Borec, 1983, str. 9-10.

⁵⁵ Slična oslobodilačka akcija logoraša zbila se prije toga u rujnu 1943. u talijanskom fašističkom logoru Kampor na otoku Rabu.

Vojna organizacija logoraša, oslobođenje Buchenwalda i statistika smrti

Činjenica da su jugoslavenski logoraši svojim ilegalnim radom stekli ugled u logoru, najbolje je vidljiva u udjelu u radu ilegalne vojne organizacije. Njom je na razini logora upravljao Ilegalni vojni komitet Međunarodnog komiteta u kojem su Jugoslaveni također imali svoje predstavnike. Na nižim organizacijskim razinama nalazile su se grupe od 3 do 5 logoraša, a jedan instruktor vodio je 3 do 6 grupa. U ožujku 1945. od ukupno 178 grupa s 850 osoba bilo je ukupno 16 jugoslavenskih grupa. S obzirom na ukupan broj logoraša, Jugoslaveni su dali najveći broj vojnih grupa.⁵⁶ Vojni planovi izrađeni su već 1942. i podrazumijevali su aktivan i pasivan otpor SS-u. Aktivan plan sastojao se od zauzimanja važnih točaka u logoru i izvan njega, a pasivan je podrazumijevao otkazivanje poslušnosti, neodlazak na rad, gradnju barikada po logoru i utvrđivanje baraka. Sve bi se ovo poduzelo kako bi se spriječila likvidacija logora.⁵⁷ Logoraši su u najvećoj tajnosti iz tvornica oružja u logor prenosili ili izrađivali mitraljeze, bombe, puške, tupo i oštro oružje, te sve to skrivali u podrumu ili barake. Posebno je velika količina oružja prošvercana ispod tijela mrtvih SS-ovaca nakon što su saveznici u kolovozu 1944. bombardirali logorsku tvornicu oružja. Instruktori su istovremeno vježbama u zvučno izoliranim podrumima učili članove svojih grupa rukovanju oružjem. I ovaj se posao odvijao u najdubljoj tajnosti u kojoj su se samo članovi grupa međusobno poznavali, dok je šira organizacija ostajala nepoznata.

Početkom travnja 1945. ilegalnom rukovodstvu je putem dobivenih informacija s radija postalo jasno da su se savezničke snage približile logoru i da SS-ovci planiraju evakuirati i likvidirati logor, na što su upućivali i svakodnevni transporti koji su masovno iz drugih likvidiranih logora dolazili u Buchenwald. Međunarodni ilegalni komitet je tih dana stalno zasjedao te odlučio da se zbog nejednakog omjera snaga primijeni pasivni otpor. U metežu tih posljednjih dana R. Supek se brinuo da vođe jugoslavenskih grupa budu spremni i odmorni za slučaj da dođe do aktivnog napada.⁵⁸ Kada su nacisti 8. travnja najavili opću evakuaciju logora, zbog bojazni da će logoraši biti likvidirani, Međunarodni komitet je putem potajno izrađenog kratkovalnog radioašiljača poslao poruku američkoj vojsci koja se približavala: *Saveznicima. Armiji generala Pattona. Ovdje koncentracijski logor Buchenwald. S.O.S. Molimo za pomoć. Žele nas evakuirati. SS nas želi uništiti.* Ubrzo je dobiven odgovor: *KL Buchenwald, izdržite, žurimo vam upomoć. Štab III. armije.*⁵⁹ Ohrabreni ovim, uslijed pucnjave, nasumične evakuacije logoraša i najavljene evakuacije SS-a, u srijedu 11. travnja 1945. borbene grupe logoraša kreću u napad. U dobro koordiniranoj akciji jedna francuska grupa i dvije jugoslavenske oslobađaju glavni ulaz u logor i prekidaju strujni krug na bodljikavoj žici. SS-ovci su se tako našli između nadirućih saveznika i logoraša, te su se dali u bijeg. Vojne grupe zarobile su njih 120 i veliku količinu oružja.

⁵⁶ Nepoznati autor. O vojničkoj organizaciji zatočenika u Buchenwaldu. *Naš glas*. 2(1945). Prema posveti koju je T. Novak napisao Supekovoj udovici Vesni u već citiranoj knjizi, R. Supek također je bio jedan od instruktora.

⁵⁷ Isto i Novak, T. N. dj., str. 125-133.

⁵⁸ Isto. *Naš glas*. 2(1945) i Kočić, D. N. dj., str. 178. Vojna organizacija raspolagala je 1 mitraljezom s 2.000 metaka, 91 karabinom s 2.500 metaka, 16 ručnih granata, 200 Molotovljevih koktela i oko 150 raznih bodeža.

⁵⁹ Novak, T. N. dj., str. 138.

Toga dana Buchenwald je ovom logoraškom akcijom nakon 15 sati oslobođen, a na ulaznim vratima se zavijorila bijela zastava. Logoraši su upravljali logorom sve do 14. travnja, kada je upravu preuzela američka vojska, čiji je zapovjednik Patton pri posjetu logora svjedočio organizaciji i disciplini koju su logoraši održali.⁶⁰

Točan broj poginulih u Buchenwaldu nije moguće utvrditi, a to se posebno odnosi na njegove brojne podružnice. Ipak, u objavljenoj literaturi postoji suglasje oko broja žrtava u samom logoru, a kao polazište uzima se sačuvana evidencija SS-a nakon oslobođenja logora.⁶¹ Prema tim podacima kroz glavni logor je od srpnja 1937. do kraja ožujka 1945. dopremljeno 238.980 muških logoraša. Do kraja ožujka zabilježena je službena brojka od 33. 462 mrtvih. Tom broju dodaje se 913 logoraša stradalih između 1. i 10 travnja 1945; oko 8.000 sovjetskih ratnih zarobljenika koje je strijeljao SS; 1.100 obješenih u konjušnici i krematoriju i oko 13.500 umrlih tijekom evakuacija u ožujku i travnju 1945. Zbroj dovodi do prihvaćene brojke od preko 56.000 mrtvih, što iznosi više od četvrtine svih logoraša. Slobodu je dočekalo njih 21.000. Nesuglasja o točnom broju znači kako će biti potrebno obaviti daljnja istraživanja o broju žrtava. Što se tiče Jugoslavena, statistika s kojom se po prilici slaže i R. Supek, otkriva da je kroz Buchenwald prošlo oko 3.900 jugoslavenskih logoraša, pri čemu je u samom logoru (bez vanjskih komandi i evakuacijskih transporta) stradalo 635, a slobodu dočekalo 607 logoraša.⁶²

Rudi Supek u oslobođenom Buchenwaldu: rad na repatrijaciji i uređivanje lista *Naš glas*

R. Supek je i po oslobođenju Buchenwalda ostao središnja ličnost jugoslavenske zajednice. Jugoslavenski nacionalni komitet raspušten je 17. travnja 1945, a umjesto njega je formirana Oslobođilačka fronta u kojoj je Supek ponovo preuzeo dužnost sekretara. Tih dana je formirana i omladinska organizacija jugoslavenskih logoraša s 50 članova koja je izdavala zidne novine.⁶³ Supek se sve do svog odlaska iz logora zadnjim transportom u kolovozu, posvetio radu na repatrijaciji odnosno okupljanju Jugoslavena po centrima u središnjoj Njemačkoj radi organiziranog povratka kući. U Weimaru, Erfurtu, Zwickau i drugim mjestima osnovani su repatrijacijski punktovi na kojem su djelovali jugoslavenski aktivisti, a nastojala se onemogućiti i djelatnost četničkih i monarhističkih agitatora koji su nastojali spriječiti povratak u Jugoslaviju.⁶⁴

Najistaknutiju ulogu u procesu repatrijacije imale su novine *Naš glas* koje je Supek uređivao s drugim Jugoslavenima u Buchenwaldu. U razdoblju od svibnja do

---

⁶⁰ Isto, 139-140 i *Naš glas* 2(1945).

⁶¹ Usp. Bartel, W. N. dj., str. 83; Stein, H. N. dj., str. 253; Novak, T. N. dj., str. 155; Mahkota, S. N. dj., str. 37.

⁶² Usp. HR HDA 1780. R. Supek, *Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald*, str. 2. Izvorna brojka od 3.000 je prekrížena i rukom napisana brojka 3.900. Novak, T. N. dj., str. 139; Kočić, D. N. dj., str. 185. Ovi autori donose i naznake da je ukupan broj Jugoslavena u Buchenwaldu bio veći, ali za to ne daju znanstvene dokaze.

⁶³ HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. K. L. Buchenwald, Pismo što ga je Vlasta Stojanović 28. srpnja 1959. uputio R. S.

⁶⁴ Isto, *Rad na repatrijaciji Jugoslavena u Njemačkoj* (koncept teksta).

kraja srpnja 1945. izdano je 20 brojeva u ukupnoj nakladi od 175.000 primjeraka.⁶⁵ Bile su to prve poslijeratne novine izdavane na području Thuringije, tiskane u napuštenoj nacističkoj tiskari u Weimaru. Tekstovi su pisani mješavinom hrvatskog i srpskog te na slovenskom jeziku, većinom nepotpisani. Do dolaska sovjetskih trupa početkom srpnja 1945. list je izlazio ilegalno bez dozvole Amerikanaca, podmićivanjem tiskarskog osoblja, kružeći iz jednih ruku u druge.⁶⁶ Osim tema vezanih za repatrijaciju, donosile su se političke vijesti iz Jugoslavije, svjedočanstva preživjelih logoraša, a u kasnijim brojevima govorilo se o agrarnoj politici, ravnopravnosti žena, Crvenoj armiji i drugim temama. Također se aktivno pridonosilo kultu ličnosti Josipa Broza Tita i Staljina citiranjem njihovih govora i pisanjem afirmativnih tekstova o njima, pa je cjelokupni ton lista bio u skladu s revolucionarnom linijom KPJ. U sedmom broju Supek je napisao tekst naslovljen *Rad u novoj Jugoslaviji*, u kojem veliča komunističko poimanje rada te zaključuje: *Biti udarnikom danas je isto tako časno kao biti partizanom u periodu otadžbinske vojne. Naši radnici od ruke i od duha idu ususret dobi koja će od zaostale, privredno nazadne zemlje, stvoriti modernu državu, gdje će radni narod moći sudjelovati u svim plodovima suvremene tehnike materijalnog i duhovnog blagostanja.*

Po završetku rada na repatrijaciji i nakon izlaska posljednjeg broja lista 30. srpnja 1945, Supek se krajem kolovoza iste godine vratio u Jugoslaviju.

Istraga KPJ nad bivšim logorašima: 1. Slučaj *Rancinger-Figar* i Supekov an- gažman

Po povratku iz Buchenwalda, Supek je do kraja života aktivno sudjelovao u radu Međunarodnog logoraškog komiteta i komiteta bivših francuskih logoraša, te prisustvovao logoraškim obljetnicama. Od 1946. do 1950. boravio je u Parizu radi stjecanja doktorata, a za to vrijeme KPJ je putem svoje Kontrolne komisije provela istragu nad bivšim jugoslavenskim logorašima u logorima NDH, Italije i Njemačke. Odlukom Politbiroa CK KPJ od 3. srpnja 1945. aparat CK KPJ sastojao se od 9 komisija, od kojih je Kontrolna bila, između ostalog, zadužena za pravilno provođenje partijske linije, brigu za čistoću Partije, provjeravanje izvršenja odluka CK KPJ, izricanje partijskih kazni i obavljanje nadzora nad brzinom i pravilnošću obavljanja poslova.⁶⁷ Odlukom Politbiroa CK KPH od 13. siječnja 1946, na prijedlog člana Politbiroa Duška Brkića (1913-2000) oformljena je komisija za preispitivanje logoraša.⁶⁸ Uspostavljanje republičkih kontrolnih komisija odlučeno je pak Odlukom Politbiroa CK KPJ od 10. siječnja 1948.⁶⁹ R. Supek se već 30. ožujka 1948. obratio pismom Kadrovskom odjeljenju CK KPJ, potaknut netom održanim sudskim procesom u Ljubljani protiv bivših logoraša iz Dachaua, koji su u logoru također osnovali ilegalnu organizaciju, a sada osuđeni na zatvorske kazne kao suradnici Gestapa. Vođen osjećajem odgovornosti

⁶⁵ Svih 20 brojeva sačuvano je u HR HDA 1780. R. Supek. O statistici i nakladi vidi *Naš glas* 20(1945).

⁶⁶ Isto. Nepoznati autor, Kratka bilanca rada Našega glasa. *Naš glas* 18(1945).

⁶⁷ Usp. Vojnović, B. *Predgovor*. U: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*. Sv. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005, str. 190. i Karakaš, M. Žene u logorima Stara Gradiška i Jasenovac prema svjedočenju logorašica 1946-1948. godine. *Dijalog povjesničara-istoričara* (Zagreb). 7(2003), str. 494.

⁶⁸ Zapisnik br. 38. *Zapisnici Politbiroa...*, str. 177.

⁶⁹ Vojnović, B. Isto.

prema sudrugovima iz internacije, Supek u pismu traži od Partije da se izjasni o političkoj liniji jugoslavenske organizacije u Buchenwaldu, te da se očituje o primanju nekih pojedinaca koji su u logoru bili kandidirani za partijsko članstvo, kao i da se pripadnicima vojne organizacije iz logora dodijeli isti status koji imaju drugi borci NOB-a.⁷⁰

Iako je ova Supekova molba ostala bez odgovora, CK KPH dobio je u lipnju iste godine od Udbe Slovenije podatke o bivšim logorašima iz Hrvatske. Za Supeka se kaže: *Ovaj je bio politički sekretar jugoslovenskog nacionalnog komiteta KP u logoru. Ovaj je za istragu jedan od najinteresantnijih.*⁷¹ U prilogima ovom izvješću Udbe Slovenije potvrđuje svoju duboku sumnjičavost prema bivšim logorašima Buchenwalda, zaključivši da je Gestapo kontrolirao cijeli Međunarodni ilegalni komitet, te da su njegovi članovi i članovi nacionalnih organizacija bili agenti Gestapa. To potkrepljuju činjenicom da Gestapo nije otkrio nikakvu političku ni vojnu aktivnost i da jugoslavensko rukovodstvo nije organiziralo logoraše u tvornicama oružja da se bave sabotажom.⁷² Ovakvom politikom KPJ kojom su bivši logoraši po drugi put postali žrtve, Supek u to vrijeme nije bio pogođen, jer tada nije bio u Jugoslaviji. Lošije sreće bila su dvojica Supekovih sudrugova, Janez Rancinger i Slavko Figar, koji su također bili osuđeni zajedno s logorašima Dachaua u Ljubljani kao istaknuti pripadnici organizacije iz Buchenwalda. Kao što otkrivaju zapisnici Udbe Slovenije, Rancinger je bio saslušan na tipično staljinistički način s ciljno postavljenim pitanjima u kojima je optužio i sebe i jugoslavensku organizaciju iz Buchenwalda.⁷³ On je prilikom saslušanja utvrdio da je logoraško vodstvo na nacionalnoj i međunarodnoj razini imalo zadaću izvršavati naređenja Gestapa, te da je po naređenju W. Bartela Jugoslavenski komitet slao pojedince transportima u vanjske podružnice, poglavito one koji nisu ispunjavali logorsku disciplinu. Slijedom toga, priznao je da je ratni zločinac, a da su jugoslavenska i međunarodna organizacija također zločinačke.

Na temelju priznanja Okružni sud u Ljubljani osudio je 29. lipnja 1949. Figara na 15, a Rancingera na 18 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom građanskih prava u trajanju od 4 godine.⁷⁴ Presuda ujedno kvalificira jugoslavenski komitet kao zločinačku provokatorsku organizaciju, a neke strane logoraše, uključujući već spomenutog Maxa Mayera, kao suradnike Gestapa. Rancinger je na suđenju izjavio: *Ako se mene sudi za rad sa Gestapoom, onda se mora i Supeka, jer je od mene preuzeo rukovodstvo Organizacije.*⁷⁵ Iako su Rancinger i Figar pušteni iz zatvora 1953/1954, tada nisu bili rehabilitirani. Vezano uz njihova priznanja Udbi, Figar je u pismu Supeku i drugim logorašima datiranom 16. studenoga 1966. istaknuo: *Oni su od nas takova*

---

⁷⁰ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, Pismo koje je R. S. 30. ožujka 1948. uputio Kadrovskom odjeljenju CK KPJ.

⁷¹ Isto, *Podaci o nekim logorašima iz Buchenwalda* s predmetom od 27. lipnja 1948. Vidi i priloge predmetu.

⁷² Postoji dovoljno svjedočanstava o tome da su jugoslavenski logoraši aktivno sudjelovali u sabotажi, o čemu svjedoči i R. S. Vidi Kočić, D. N. dj., str. 128-132 i HR HDA 1780. R. Supek, Jugoslaveni u konclogoru Buchenwald, stranica bez broja između str. 10 i 11.

⁷³ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, *Zapisnici saslušanja J. Rancingera od 24. i 25. rujna 1948.*

⁷⁴ HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. K. L. Buchenwald, Presuda br. K 155/49.

⁷⁵ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, *Izviščaj o životu i radu političkih zatvorenika-Jugoslavena u logoru Buchenwald od 1941-45. g. od 25. ožujka 1954.*

priznanja dobili tek onda kad su nas pozivali „»ako volite Partiju, kako to kažete-onda nam pomognite raščistiti Buchenwald gdje je radio Gestapo, za što mi imamo dokaze.“ Kad smo se uvjerali da oni iskorištavaju našu odanost Partiji, obojica smo dana priznanja opozvali, a te naše opozive nisu htjeli uzeti u obzir.⁷⁶ U razdoblju 1966-1971. R. Supek i brojni drugi preživjeli jugoslavenski i inozemni logoraši (W. Bartel, M. Mayer) i uglednici poput ministra pravosuđa Čehoslovačke, angažirali su se u nastojanju da se Rancinger i Figar rehabilitiraju i da se skine ljaga s logoraške ilegalne organizacije.⁷⁷ Ta nastojanja su obuhvaćala i slanje peticija Titu, koji je cijeli slučaj vratio CK SK Slovenije na ponovno rješavanje. Supek je u svojoj analizi cijelog slučaja istaknuo nelogičnosti optužnice, primjerice da tijekom procesa niti on ni drugi živući logoraši nisu saslušani kao svjedoci, naglašavajući pritom činjenicu da su sve inozemne žrtve sličnih procesa rehabilitirane i ukazujući na osnovne značajke rada ilegalne organizacije, kao i na ugled kojeg su buchenwaldski logoraši uživali u publikacijama inozemnih autora.⁷⁸ Cjelokupni angažman se ipak konačno isplatio, jer je u siječnju 1971. Okružni sud u Ljubljani poništio svoju raniju presudu protiv Rancingera i Figara. Ujedno je Vrhovni sud SR Slovenije priznao sve nacionalne komitete i Međunarodni komitet iz Buchenwalda kao antifašističke organizacije, a sve jugoslavenske logoraše koji su u njima djelovali kao antifašističke borbe.⁷⁹ Time su svi jugoslavenski logoraši dobili priznanje i zadovoljštinu.

Pitanje članstva Rudija Supeka u KPJ/SKJ

Unatoč spomenutoj Rancingerovoj izjavi sa suđenja 1948, za pretpostaviti je da je Supeka njegov boravak u inozemstvu spasio kaznenog progona. Ipak, njegovo djelovanje kao čelne osobe jugoslavenske organizacije u Buchenwaldu našlo se pod povećalom kad se Supek po povratku u Zagreb 1950. nastojao učlaniti u KPJ, pošto je 1948. prestao biti članom KP Francuske koja je u sukobu Jugoslavije s Informbiroom stala na Staljinovu stranu. Supek se 1950. zaposlio kao predavač na Katedri za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pa je prema tadašnjim propisima svoj zahtjev za članstvom u KPJ predao Osnovnoj organizaciji KP Fakulteta. Prema Supekovim riječima iz već citiranog pisama koje je uputio A. Rankoviću, ispitivanje njegove prošlosti se odužilo i konačno nije primljen u Partiju, jer je Zvonko Brkić (1912-1977), član Politbiroa CK SKH istaknuo Organizaciji *načelnu odluku CK da se članove logorskih rukovodstava ne može primiti u Partiju.*⁸⁰ Supek nije odustao, pa su njegov slučaj ispitivale Kontrolne komisije CK SKH i CK SKJ.

Potonja je 1954. donijela još jedan opsežan elaborat o Buchenwaldu u kojemu se osvrnula na logor i djelatnost jugoslavenske organizacije u njemu. U elaboratu KK potvrđuje raniju tvrdnju da su nacionalni komiteti bili suradnici Gestapa i da su politički zatvorenici željeli zadržati preuzetu vlast u logoru tako što su bespogo-

⁷⁶ HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. K. L. Buchenwald, Pismo V. Figara od 16. studenoga 1966.

⁷⁷ Oko tijeka tog angažmana vidi korespondenciju i peticije u HR HDA 1780. R. Supek, 16.1. K. L. Buchenwald.

⁷⁸ Isto, R. S. *Pitanje sudske revizije za J. Rancingera i V. Figara* (koncept teksta).

⁷⁹ Isto, Pismo koje je V. Figar 5. veljače 1971. uputio skupini neimenovanih bivših jugoslavenskih logoraša iz Buchenwalda.

⁸⁰ Isto, Pismo koje je R. S. uputio A. Rankoviću.... Supek je istovremeno pisao i saveznom ministru obrane Ivanu Gošnjaku.

vorno izvršavali nacističke direktive. Zato predlaže da svi članovi logorskog vodstva ne mogu biti članovi SKJ, a za Supeka zaključuje: *Zarobljenici ne mogu točno odrediti šta je Supek radio u logoru. Izjavljuju da je bio svugdje i nigdje i da nije radio u radnim komandama. Uvijek je nešto pisao i spremao nekakve govore. Komisija predlaže da KK CK SKH u vezi gornjih konstatacija (misli se na Rancingerovu izjavu sa suđenja - op.a.) do kraja provjeri slučaj Supeka i odluči o njegovom članstvu u SKJ. Mišljenje komisije je da je kao rukovodilac jugoslavenske organizacije u logoru Supek saradivao sa SS rukovodstvom, što dokazuje stav i rad te organizacije.*⁸¹ OO SK Filozofskog fakulteta uputila je 5. srpnja 1955. odgovor KK CK SKH po pitanju Supekovog članstva. Iako pozitivno ocjenjuju njegov nastavnički rad, zaključuju da je otezanje rješavanja ovog pitanja u Supeku pobudilo *negativne karakterne crte (tvrdoglavost, pretjerana samouvjerenost i nepravilan stav prema organizaciji SK)* i da to zajedno s optužbama za sklonost idejama Milovana Đilasa kojima je Supek tada bio izložen kao urednik časopisa *Pogledi*, dovodi do njihovog mišljenja da primanje Supeka u Partiju *nije aktuelno.*⁸²

Iako je Supek krajem iste godine na zahtjev KK CK SKJ dao detaljnu izjavu o svojoj djelatnosti prije i za vrijeme boravka u Buchenwaldu, u kojoj razlaže i djelatnost jugoslavenske organizacije, konačan odgovor KK CK SKJ od 26. lipnja 1956. bio je ponovo negativan.⁸³ On je bio potvrda ranijeg izvještaja KK CK SKH koji zaključuje da Supeka ne treba saslušavati, jer Komisija ima dovoljno podataka o Buchenwaldu i u kojem se čak predlaže da ga *treba ukloniti sa Sveučilišta i ostalih funkcija na kojima bi nastupio kao vaspitivač omladine, kad već nije za navedena djela u logoru krivično odgovarao.*⁸⁴ Supek je odluku KK CK SKJ primio na znanje, ostavljajući mogućnost žalbe, no do toga nije došlo. Ovakva odluka KK CK SKJ utjecala je na to da Sveučilišni savjet u siječnju 1957. ne potvrdi Supekov izbor za docenta na Filozofskom fakultetu. U znak prosvjeda Supek je 28. siječnja iste godine podnio ostavku na Fakultetu. U njoj Supek između ostalog ističe da ga optužbe *ne smućuju*, jer da su mu 10 dana nakon oslobođenja Buchenwalda sudili sami preživjeli logoraši koji su jednoglasno odobrili rad ilegalnog rukovodstva. Također se na kraju retorički pita: *Kako je moguće da čovjek bude časni građanin i priznati antifašista u većini evropskih zemalja zbog istih stvari za koje u Jugoslaviji postaje ratni zločinac?*⁸⁵

Iako je spomenuta nova presuda Rancingeru i Figaru 1971. ujedno značila i Supekovu osobnu zadovoljštinu, on se nakon ovakvog raspleta situacije više nije upuštao u politički rad pod okriljem SKJ, budući je postao uvjeren kako bi mu na taj način bilo onemogućeno daljnje neovisno znanstveno djelovanje. Do kraja života ostao je po uvjerenju komunist, ali ga je iskustvo njegove znanstvene prakse tijekom djelovanja u Jugoslaviji nagnalo da se odrekne dogmatizma ratnih dana, kojeg je zamijenio

⁸¹ HR HDA 1220. CK SKH, Spisi, *Izveštaj o životu i radu...*

⁸² Isto, Odgovor kojeg je OO SK FF u Zagrebu 5. srpnja 1955. uputio KK CK SKH.

⁸³ Isto, Dopis kojeg je KK CK SKJ uputila CK SKH 26. lipnja 1956. Supekova već spomenuta i citirana izjava nalazi se u HR HDA 1780. R. Supek, R. S. *Izveštaj u vezi sa aktivnošću...* Supek je u njoj tražio da ga KK CK SKH osobno sasluša.

⁸⁴ Isto, Odgovor kojeg je KK CK SKH uputila KK CK SKJ 23. rujna 1955.

⁸⁵ Isto, Ostavka koju je R. S. uputio Vijeću Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 28. siječnja 1957.

uvjerenjem da socijalizam nije moguć bez demokracije odnosno *borbe mišljenja*, što je često puta javno isticao.⁸⁶

Buchenwald u književnom radu R. Supeka: Neobjavljena drama *Buchenwald*

Iako R. Supeku književni rad nije bio osnovna odrednica, u njegovoj rukopisnoj ostavštini sačuvane su i 3 njegove drame, zajedno s lirskim i proznim konceptima na razne teme.⁸⁷ Rukopis neobjavljene drame *Buchenwald* svjedoči o trajnosti dojmova logoraških dana u Supekovom poslijeratnom životu i potrebi da o njima progovori koračajući pritom po tankoj liniji koja u književnosti dijeli stvarnost od fikcije i obratno. Drama je pisana strojopisom, sastoji se od 3 čina, a po svojoj tematici podsjeća na poznati roman Aleksandra Solženjicina (1918-2008) *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča*, u kojem je ovaj poznati ruski pisac također zabilježio vlastita iskustva tijekom tamnovanja u Staljinovom gulagu. Iako vrijeme radnje Supekove drame nije naznačeno, uvidom u tekst postaje jasno da je ono smješteno u dane neposredno prije, tijekom i nakon oslobođenja Buchenwalda. U tekstu susrećemo mnogo raznih ljudskih sudbina s kojima se Supek susreo tijekom svog tamnovanja u logoru. Osim Jugoslavena Mladena (koji je kao jedini Hrvat vjerojatno djelomično autobiografski lik) i Steve, likove čine i politički zatočnici drugih nacija (Španjolac Pedro, Rus Kolja, Nijemac Walter - očita aluzija na W. Bartela, Francuz Žan i drugi), kao i pripadnici onih društvenih skupina koje je isključivost nacističke ideologije osudila na polaganu smrt (subotar Celstin i homoseksualac Žožo). Još neki likovi imaju izravno uporište u stvarnim osobama iz Buchenwalda. Tako Inge, žena logorskog komandanta, odgovara Ilsi Koch (1906-1967), supruzi logorskog komandanta Karla Kocha (1897-1945), koju je povijest zapamtila pod nadimkom *hijena* ili *vještica iz Buchenwalda*, ozloglašenu po mučenju zatvorenika i optužbama brojnih logoraša da su po njenom nalogu ubijani tetovirani logoraši od čije kože je dala izrađivati predmete poput sjenila za lampe.⁸⁸

Prvi čin sastoji se od nekoliko motiva koji se prvenstveno odnose na logorašku svakodnevicu i logoraše. Prva scena prikazuje internirce dok prisustvuju vješanju logoraša koji je pokušao pobjeći. Supek već na početku kroz lik logoraša Steve daje nedvojbenu opis Buchenwalda kao mjesta koje kao da ne pripada ovom planetu: *U ovoj proklesoj zemlji nisam kroz dvije godine vidio ni jednu pticu. Vjerujte mi da kopajući zemlju nisam pronašao ni jednog crva. Sve živo je pobjeglo s ovog mjesta gdje ljudi žive i umiru gore od životinja*. Prizor vješanja Supek koristi kako bi saznali nešto više o različitim uvjerenjima prisutnih logoraša. Dok neki to promatraju kao legalisti, drugi su odani ideji vlastite osvete, a treći, poput subotara Celestina, sagledavaju situaciju kroz vlastiti vjerski fatalizam u kojem svatko mora umrijeti i nakon toga se suočiti s višim sudom. Kroz kasniji razgovor aktera također doznajemo više o razgranatom ilegalnom radu logoraša.

⁸⁶ Usp. Supekov članak Zašto kod nas nema borbe mišljenja?. *Pogledi*. 12(1953), str. 903-911. i HR HDA 1780. R. Supek, 17.4. Audio i videozapisi, Intervju na Radiju Zagreb 1989. povodom dodjele odličja Legije časti (CD snimka).

⁸⁷ HR HDA 1780. R. Supek, 7.5. Književni rad. Za jednu od te tri drame, *Žrtve kronosa*, koju je R.S. napisao pod pseudonimom *Zoran Rudić*, sačuvana je i strojopisna kritika V. Magjarevića, ali izgleda da sve tri drame nisu objavljene.

⁸⁸ Usp. HR HDA 1780. R. Supek, 7.5.2. *Buchenwald* (drama u tri čina), str. 15 i 29 i Novak, T. N.dj., str. 45 i 100.

Taj je motiv dodatno razrađen pred kraj drugog čina u kojem ilegalci pripremaju završni oružani napad za oslobođenje logora, ohrabreni vijestima o približavanju saveznika. Tu je Supek koristio stvarne činjenice, pa tako spominje potajno prenošenje oružja u logor ispod tijela mrtvih SS-ovaca nakon savezničkog bombardiranja. Naglašena je također i beskrupuloznost SS liječnika u obavljanju medicinskih pokusa nad logorašima. Gubitak liječničke etike dolazi do izražaja u sceni u kojoj SS liječnik bezuspješno nastoji nagovoriti poznatog bakteriologa među logorašima da svoje znanje stavi u službu SS-a kod izvođenja virusnih pokusa, pri čemu izjavljuje: *Budite realni! Ja eksperimentiram na ljudima koje su drugi već osudili na smrt.* Od fikcijskih elemenata ovdje se izdvaja umorstvo logorskog komandanta.

U trećem činu Goetheov izgorjeli hrast biva prikladnim simbolom posrnule i gotovo uništene Njemačke. Vrijedi spomenuti i kratku raspravu između Mladena i Pedra, koji je ubio logorskog komandanta. Na Mladenovu primjedbu da je umorstvom komandanta ugrozio sigurnost svih živućih logoraša, Pedro dovodi u pitanje samu bit njihove logoraške borbe: *Solidarnost? Ona se u kukavičluku gubi kao ljubav u bijedi. Je li to što nas veže solidarnost ili - strah pred smrću? Kad daju višak hljeba (misli se na logoraše članove kolektiva - op.a.) čine to iz straha da ih više nećete zaštitivati, vi snalažljiviji i jači; kad izvršuju naredjenja, onda je to strah da se ne nađu na mjestima gdje ih čeka gnjusna smrt pod kamenjem i lopatama; kad prihvaćaju rizik borbe i otpora, nije li to samo jer im se čini da će tako lakše prevariti smrt, koja sa svih strana vreba. Lijepa solidarnost, koja počiva na strahu i prisili!* Mladen odgovara: *Sutra će ti isti ljudi kukavičluk pretvoriti u heroizam, a prisilu u željezno bratstvo ljudi koji su prošli kroz ista iskušenja i ostali dostojni sebe.* Nakon što su logoraši oslobodili logor Supek kroz Mladena progovara o osjećaju otuđenosti prema slobodi koju je dugogodišnje zatočeništvo uzrokovalo kod interniraca: *Trebalo bi da pojurim za tom ljudskom bujicom koja je prokuljala kao krv iz mrtvoga tijela. A stojim i ne mičem se. Okrećem leđa sreći, kao čovjek koji je suviše dugo za njom čeznuo. To je samo trenutak. Začas ću poći sa ostalima, život ima svojih obaveza. Ali ovaj trenutak pripadam sebi. I osjećam da me vani čeka jedna druga smrt koja će mi biti teža nego ovdje. Pregazit će život i moje gubitke, preplaviti i moje praznine. A ne bih to želio. I sada na njegovom pragu oklijevam. Nešto ostavljaš za sobom i onda kada izlaziš iz groba.*

U posljednjem dijelu radnje trećeg čina naglasak je stavljen na kažnjavanje kroz sudbinu Inge i njenog ljubavnika, SS liječnika. Mladen čin kazne sagledava kao obvezu prema budućnosti, a ne osvetu za počinjena zlodjela, jer kako kaže, osveta je kratka vijeka i nakon nje slijedi zaborav. Supek ovdje ponovno daje prednost fikciji, time što je tročlani međunarodni sud logoraša osudio Inge i njenog ljubavnika na smrt tako da se živi bace u peć logoraškog krematorija.⁸⁹ Drama završava Celestinovim potvrdnim odgovorom na Pedrov upit o tome hoće li Inge i liječnik vječno u paklu odgovarati za svoja zlodjela, jer *to je božji zakon.* Dok se Celestin križa za pokoj njihovih duša, Pedro mu gotovo zavidi na spokoju i dubini vjerskih uvjerenja: *Celestine, ti si jedini sretan čovjek među nama.*

⁸⁹ U stvarnosti je Ilse Koch počinila samoubojstvo u rujnu 1967. dok je izdržavala doživotnu zatvorsku kaznu u bavarskom zatvoru. Jugoslavenski logoraši su doista u prvoj noći po oslobođenju logora, 11/12. travnja, organizirali vlastiti prijevratni sud pred kojim su osudili 40 jugoslavenskih pripadnika SS-a u logoru. Na smrt su osuđena petorica, a ostali su predani Amerikancima. Sud je radio bez odobrenja Međunarodnog ilegalnog komiteta, koji ga je iduću dan zabranio. O tome vidi Kočić, D. N. dj., str. 180-181.

Zaključak

Rudi Supek je svojim dolaskom u konclogor Buchenwald u siječnju 1944. postao dio dobro organizirane ilegalne logoraške djelatnosti u kojoj su njegove kvalitete pri organiziranju logoraša s područja Jugoslavije došle do punog izražaja. Iako Supek nije bio među prvim Jugoslavenima u Buchenwaldu, njegova je petnaestomjesečna prisutnost u logoru uvelike odredila smjer i način djelovanja jugoslavenske organizacije, kao i njenu brojnost. Logoraška aktivnost koja je kulminirala oslobođenjem Buchenwalda oružanom borbom logoraša, dokaz je kako je i u pustinji ljudskih duša poput Buchenwalda moguće da civilizacija i život konačno trijumfiraju nad smrću. Može se sa sigurnošću pretpostaviti da je jedan od razloga za preživljavanje logorskih iskušenja u slučaju Rudija Supeka bila i snaga njegove ličnosti. Tu su njegovu karakternu crtu zamijetili i njegovi suvremenici, pa je tako dr. Ivan Kuvačić (1923-), jedan od doajena hrvatske sociologije, zabilježio u svojim memoarima: *Rudi je bio desetak godina stariji od ostalih, no u druženju se to gotovo i nije osjećalo. Bio je vedar, temperamentan, dinamičan, druželjubiv. Brzo se proćuo kao izvrstan predavač ne samo na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, već i na javnim tribinama mnogih jugoslavenskih gradova. Otvorenim, kritičkim i vrlo odvažnim razmatranjem problema, kojih se drugi nisu imali hrabrosti ni dotaknuti, privlačio je mlade ljude i izazvao napade birokrata i režimlja. No, njega nije bilo lako pokolebati. Nastupao je hrabro, uspravno, bez straha. To je ono što mi i danas prvo bljesne u svijesti kad se sjetim Rudija.*⁹⁰

O tome koliko je Supeku do kraja života značila logoraška solidarnost iz dana provedenih u Buchenwaldu, svjedoče i pozdravne riječi koje je kao domaćin izgovorio 8. travnja 1989, kada je u Gornjoj Stubici održana međunarodna proslava 44. obljetnice oslobođenja Buchenwalda. Tom prilikom je rekao: *U ono vrijeme, kada se umiralo od gladi, prve pakete je Crveni križ dao našim drugovima Francuzima. Svi smo umirali od gladi, a oni su te pakete podijelili sa svima nama. To je bio jedan gest velikodušnosti, bratstva i internacionalne solidarnosti. Zato bih vas volio podsjetiti da su ovakvi primjeri bratstva i danas nama u Europi neophodni. Mi smo svjedoci istinskog bratstva u najtežim uvjetima i u sebi nosimo tu zakletvu da se borimo za mir. No danas se borimo i za bratsku Europu. Danas se Europa nastoji graditi na taj način da polako ruši granice, prepreke među narodima. Ta inicijativa ide danas sa zapada, ali se pojavljuje i sa istoka. Mi vjerujemo da će se naš ideal bratstva među svim narodima jednoga dana i ostvariti. Mi se u ime našeg životnog iskustva moramo boriti za povjerenje među ljudima, za istinsko bratstvo i stalni mir. Zato bih volio da današnji dan proslavimo u znaku bratstva i borbe za slobodu i mir među svim ljudima.*⁹¹ Iako su ove Supekove riječi izgovorene prije više od 20 godina, njihovu aktualnost lako je prepoznati i danas. Kao što mračna poglavlja ljudske povijesti, poput Buchenwalda, spadaju u prepoznatljivu europsku prošlost, za vjerovati je da će duh Rudija Supeka sa svim njegovim svjetski priznatim postignućima biti sastavni dio prepoznatljivosti hrvatske europske budućnosti.

⁹⁰ Kuvačić, I. *Sjećanja*. Zagreb : Razlog, 2008. Str. 130.

⁹¹ HR HDA 1780. R. Supek, 17.1, Audio i videozapisi, Proslava 44. godišnjice oslobođenja Buchenwalda, Gornja Stubica 1989. (DVD snimka).

Izvori

HR HDA 1220. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske
HR HDA 1780. Osobni arhivski fond Rudi Supek

Literatura

- Bartel, W. *Buchenwald-Mahnung und Verpflichtung : Dokumente und Berichte*. Berlin : Kongress-Verlag, 1961.
- Belan Simić, A., Murati, T. Prilozi za bibliografiju radova Rudija Supeka. *Društvena istraživanja*. 3, 2-3(1994), str. 307-335.
- Bilandžić, D. *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb : Prometej, 2006.
- Bosnar, M. *Osobni arhivski fond Rudi Supek. Analitički inventar*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2010.
- Božović, R. In memoriam : Rudi Supek (nekrolog). *Luča*. 1(1993), str. 125-128.
- Buchenwald*. Zbornik. Ljubljana : Borec, 1983.
- Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Flere, S. Sociolog, humanist in svetovljan. Rudi Supek (1913-1993). *Teorija in praksa*. 3-4(1993), str. 277-279.
- Karakaš, M. Žene u logorima Stara Gradiška i Jasenovac prema svjedočenju logorašica 1946-1948. godine. *Dijalog povjesničara-istoričara* (Zagreb). 7(2003).
- Kočić, D. *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Buchenwald 1941-1945*. Beograd : Institut za savremenu istoriju, 1989.
- Kogon, E. *Država SS-a. Sistem njemačkih koncentracionih logor*. Zagreb : Globus, 1982.
- Kuvačić, I. *Sjećanja*. Zagreb : Razlog, 2008.
- Naš glas*. 1-20(1945).
- Nenaslovljeni nekrolog o R. Supeku. *Der Spiegel*. 2(1993), str. 194.
- Novak, T. *Buchenwald. Svjedočanstvo*. Zagreb : Alinea, 1996.
- Skledar, N. Teorijski vidik zanata sociologa (konceptija Rudija Supeka). *Obzorje suvremenosti: filozofski i religijski vidici*. Zatrešić : Matica hrvatska, ogranak Zatrešić, 1994.
- Stein, H. *Konzentrationslager Buchenwald 1937-1945. Begleitband zur ständigen historischen Ausstellung*. Göttingen : Gedenkstätte Buchenwald, 1999.
- Supek, R. Zašto kod nas nema borbe mišljenja?. *Pogledi*. 12(1953), str. 903-911.
- Vranicki, P. Rudi Supek (1913-1993) : in memoriam (nekrolog). *Filozofska istraživanja*. 12(1992), str. 807-810.
- Zapisi Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*. Sv. 1. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2005.
- A Chronology of Buchenwald Concentration Camp. Buchenwald Memorial. URL: http://www.buchenwald.de/index_en.html. (30. siječnja 2011)

Summary

RUDI SUPEK AND BUCHENWALD CONCENTRATION CAMP IN THE RECORDS OF CROATIAN STATE ARCHIVES

The basic source for this article are personal papers of the late professor Rudi Supek (1913-1993), a Croatian sociologist of world renown, who in 1944-1945 spent 15 months in Nazi concentration camp Buchenwald in central Germany as a political prisoner, due to his activities in the French Resistance. There he became one of the leading members of the illegally organised resistance of Buchenwald internees, particularly in expanding the scope and numbers of the Yugoslav (mostly Slovenian, Croatian and Serbian) inmates in illegal struggle against the camp SS. The article uses various records that Supek created or collected for years, in order to shed light on such subtopics as the arrival of the first Yugoslav inmates in Buchenwald, their initial organisation and, more importantly, Supek's own part in inmates' illegal activities during his time there. The necessary basic information is also given regarding Buchenwald's establishment, structure and its double administration. Supek's work after camp's liberation is also mentioned by giving basic facts and analysing *Naš glas*, the newspapers he edited there before he left Buchenwald and returned to Yugoslavia. The second important part of the article concerns the reprisals that Communist Party of Yugoslavia took against the former inmates it suspected for collaborating with Gestapo in Buchenwald. Records of Party's Central Comitee were used as an important source for investigating its view on former Yugoslavian Buchenwald inmates and the accusations against two of them, Janez Rancinger and Vekoslav Figar. They were condemned to prison sentences and Supek's important role in their eventual rehabilitation is also pinpointed by analysing his writings on the subject and correspondence with other surviving inmates. Supek's own political unsuitability in the eyes of the Party as the former leading inmate is shown by examining the Party records on his unsuccessful endeavours to become a Party member in the 1950s. Finally, the article demonstrates the impact of the Buchenwald experience on Supek as a long term effect shown in the elements of his unpublished drama *Buchenwald*, which is also kept in his personal papers. The very beginning of the article provides the main information from Supek's rich CV, due to the fact his scientific accomplishments in fields of sociology, philosophy, psychology and ecology earned him international recognition still waiting to be matched in his native Croatia.

Keywords: *Rudi Supek, Buchenwald, Yugoslavian inmates, Janez Rancinger, Vekoslav Figar, CK SKH, KPJ, SKJ, SS, Gestapo, Croatian State Archives, Rudi Supek personal papers, CK SKH fonds*